עתיד משותף לחברה הישראלית

לחיזוק החוסן החברתי

תובנות והמלצות של הצוות לחשיבה חברתית

אוקטובר 2021

ועדת ההיגוי

גדי איזנקוט, גלי סמבירא, יובל שני, יפעת ביטון, כרמית פדן, מאיר אלרן,
מאיר קראוס, מוחמד ותד, שחר ליפשיץ, ת'אבת אבו-ראס ותמר הרמן

תוכן עניינים

הקדמה 04

הרעיון המרכזי 05

אודות הארגונים השותפים למיזם 06

רשימת המשתתפים 08

שער א' — תמצית תובנות והמלצות צוות החשיבה החברתית 09

שער ב' — הסיכום המלא של עבודת הקבוצות

חלק א': העצמת הסולידריות בחברה הישראלית 19

חלק ב': שיקום אמון הציבור במוסדות השלטון 29

חלק ג': קידום ממשל אפקטיבי ויעיל, משילות ופוליטיקה יציבה 39

חלק ד': ניצול הזדמנויות 38

עתיד משותף לחברה הישראלית לחיזוק החוסן החברתי - תובנות והמלצות של הצוות לחשיבה חברתית

המכון למחקרי ביטחון לאומי

משלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם בשנת 2006. למכון שתי מטרות מוצהרות: הראשונה היא לערוך מחקרים בסיסיים בנושאי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית, וזאת על פי אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר, והשנייה — לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים שנמצאים, או ראוי שיימצאו, בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהלי המטרה של המכון למחקרי ביטחון לאומי הם דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת קהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון בישראל ובעולם והציבור המתעניין באשר הוא.

המכון מפרסם מחקרים שלדעתו ראויים לתשומת הלב הציבורית ושומר על מדיניות נוקשה של אי־משוא פנים. הדעות המובעות בפרסומים הן של המחברים בלבד, ואינן משקפות בהכרח את העמדות של המכון, של נאמניו או של האישים ושל הגופים התומכים בו.

המכון למחקרי ביטחון לאומי
חיים לבנון 40
ת.ד 39950
רמת־אביב
תל־אביב 6997556

info@inss.org.il
http://www.inss.org.il/he

כל הזכויות שמורות © אוקטובר 2021

הקדמה:

הרעיון להוביל תהליך לבניית מתווה מוסכם ל"עתיד משותף לחברה הישראלית" נולד בעיצומו של הגל השני של מגפת הקורונה. משבר הקורונה, שהפך עד מהרה מאירוע בריאותי חמור למשבר משולב (בריאותי, חברתי, כלכלי, ממשלי, תודעתי ופוליטי) זעזע את אמות הסיפים של ישראל ושיקף חולשות יסוד של החברה הישראלית. בעיצומו של המשבר, שיצר חוסר ודאות נמשכת וגלים של דכדוך ותקווה, שאלנו את עצמנו: האם ניתן להפוך את המשבר המשולב להזדמנות? האם בכוחנו כחברה, ועל אף השסעים העמוקים והמחלוקות החריפות המפלגות אותנו, להוציא מתוק מעז ולעצב מסגרת תפיסתית חזקה דיה להסכמה על עקרונות של עתיד משותף?

במבט ראשון האתגר נראה בלתי ניתן למימוש. עם זאת, ככל שגבר החשש מבחינה אנליטית כך גבר הרצון להתנסות. וזאת, מתוך הנחה ותקווה שהמהלך עשוי לגלות תעצומות שיהפכו אותו לאפשרי ולמוצלח. התהליך החל לקראת סוף 2020 בגיוס שמונה ארגונים מהחברה האזרחית בישראל והמשיך בהצטרפות 65 בעלי עניין (ראו להלן). אלה הסכימו על הצורך ועל החיוניות הטמונה במהלך כזה ועל התוצר הנדרש לו בדמות המתווה המוסכם המוצג כאן. התהליך היה ארוך ומאתגר. הקושי העיקרי היה לתרגם להסכמה משותפת את הנחת היסוד בדבר הצורך במתווה זה ולגשר על הפערים העמוקים בין החברים שנבחרו במכוון על בסיס קיומן של מחלוקות עמוקות ביניהם בשאלות היסוד של החברה הישראלית.

המרכיב המגשר והמאפשר, המלווה בקשיים ובמכשולים רבים, נראה בדיעבד כמנצח: ההכרה וההבנה של כולנו, כאזרחי וכאזרחיות מדינת ישראל, שהפילוג בינינו הוא הרסני וכי ללא מאמץ משותף לבנות מתווה מוסכם לעתיד משותף לחברה הישראלית, בהינתן ועל אף המחלוקות בין הקבוצות השונות המרכיבות אותה, אנו נמצאים במדרון חלקלק שאת סופו אין לשער.
כך התחלנו מסע משותף, בן כשמונה חודשים, של עבודה משותפת, בקבוצות עבודה נושאיות בעיקר, במסגרתן גיבשנו את ההסכמות המוצגות במצע המשותף שלנו. אף אחד מאתנו לא נדרש לוותר או להגמיש עמדות בשאלות היסוד. אבל כל אחד ואחת מאתנו הסכים, לא בלי קושי, לבטא עמדות, תובנות והמלצות, שרקמו את ההסכמה המשותפת. אנו גאים מאוד בהתנסות זו ומאמינים שהיא יכולה וצריכה להיות רלוונטית ובת יישום לציבור הישראלי.

ובנימה אישית, התנסות מורכבת ומאתגרת זו לא הייתה יכולה לצאת לדרך - וודאי לא להגיע לסיומה המוסכם - ללא התמיכה הפעילה והמלאה שלכל המשתתפים. עלכך תודה והוקרה לכל אחד ואחת מצוות החשיבה ולכל אחד מהארגונים. תודה בעיקר למכון למחקרי ביטחון לאומי שליד אוניברסיטת תל אביב, ביתי המקצועי, ולמכון הישראלי לדמוקרטיה, עלמתן החסות למיזם זה. תודה עמוקה על המאמץ והתבונה של כל אחד ממובילי קבוצות העבודה ובעיקר לשותפי הקרובים, כרמית פדן, מאיר קראוס ומורן דיטש, שעשו את הכול על מנת שהמיזם יצליח.

המבחן והאתגר הבאים הם בתרגום המתווה לעשייה ציבורית. אנו מאמינים במתווה המוסכם להלן ובחיוניות הפיכתו למצע ציבורי רחב לפעולה מעשית.

תא"ל (דימ.) ד"ר מאיר אלרן
המכון למחקרי ביטחון לאומי

הרעיון המרכזי:

משבר הקורונה הרב ממדי חשף ליקויים יסודיים בחברה הישראלית, בצד עוצמות חשובות. בין הליקויים המרכזיים ניתן להצביע על סולידריות חברתית נמוכה, חוסר אמון ניכר מצד הציבור במערכות השלטון וקשיי משילות חמורים. ליקויים אלה מחלישים את החוסן של החברה הישראלית, פוגעים ביכולתה להתמודד בהצלחה עם המרכיבים השונים של משבר הקורונה ואף מאיימים להחליש את יכולתה להתמודד בהצלחה עם אתגרים עתידיים.

על רקע זה קם צוות חשיבה מיוחד, שכלל בעלי עניין ממגוון הפסיפס הישראלי, ובהם יהודים וערבים, נציגים המזוהים עם עדות שונות, חילוניים, מסורתיים, חרדים, אנשי ימין, שמאל ומרכז מזוהים. כל זאת, במטרה לבחון אפשרות לגבש הסכמה על עתיד משותף לישראל בהינתן ועל אף הפערים והמחלוקות בין השותפים.ות. הצוות, שכלל נציגים של תשעה ארגונים ועשרות חברות.ים הקדיש יותר מ-8 חודשים כדי לחשוב, לנתח ולגבש הסכמות והמלצות מערכתיות שיסייעו להתמודד עם המשבר החברתי, לעורר דיון ציבורי ולהאיץ מעורבות אזרחית וממשלתית על מנת לקדם עתיד משותף וטוב יותר לחברה הישראלית, על כל קבוצותיה.

עיקרי המלצות צוות החשיבה המפורטות והמנומקות במסמך:

01. הגדרת הסולידריות כיעד לאומי, תוך הכרה רב-קהילתית ובצורך לחזק את המרכיב הקהילתי.

02. עיגון עיקרון השוויון והסדרי מפתח שלטוניים בחקיקה.

03. פעולה מקיפה לצמצום השסעים בחברה באמצעות תכניות דיפרנציאליות והתייחסות ממוקדת לצמצום פערים סוציו-אקונומיים ולאפליה מבנית.

04. מתן עדיפות לחיזוק הקשרים והשותפות בין יהודים לערבים ולמיגור האלימות והפשיעה בחברה הערבית.

05. קידום רפורמה ממשלית–מבנית לביזור מרכיבים מהכוח השלטוני לרמה המקומית.

06. הסדרת מערכת היחסים בין הרשות המחוקקת, השופטת והמבצעת בחקיקה.

07. חיזוק המקצועיות, השקיפות והאתיקה בשירות הציבורי.

08. שידרוג מערכות שירות לאומיות חיוניות, תוך מתן עדיפות לחינוך, לבריאות ולאכיפת החוק.

09. בניית יכולות לאומיות אינטגרטיביות להתמודדות מוצלחת עם אסונות המוניים.

10. מיצוי ההזדמנויות שנוצרו במשבר הקורונה ורתימתן לתהליך הצמיחה הצפוי בעקבותיו.

עיסוק ממוקד בכל אלה ובחיבורים ביניהם יחזק את החוסן הלאומי של מדינת ישראל. ניתן להגיע להסכמה רחבה על כך. הדבר אפשרי גם בהינתן מחלוקות עמוקות בין הקבוצות השונות בישראל.

אודות הארגונים השותפים למיזם

המכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר) הוא מוסד עצמאי א-מפלגתי, מחקרי ויישומי, הפועל בזירה הציבורית הישראלית בתחומי הממשל, הכלכלה והחברה. יעדיו הם חיזוק התשתית הערכית והמוסדית של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, שיפור התפקוד של מבני הממשל והמשק, גיבוש דרכים להתמודדות עם אתגרי הביטחון מתוך שמירה על הערכים הדמוקרטיים וטיפוח שותפות ומכנה משותף אזרחי בחברה הישראלית רבת הפנים.
לצורך מימוש יעדים אלו, חוקרי המכון שוקדים על מחקרים המניחים תשתית רעיונית ומעשית לדמוקרטיה הישראלית. בעקבותיהם מגובשות המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של תרבות דמוקרטית נכונה לחברה הישראלית ולמגוון הזהויות שבה. המכון שם לו למטרה לקדם בישראל שיח ציבורי מבוסס ידע בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליזום רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות ולשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב.
המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא זוכה פרס ישראל לשנת תשס"ט על מפעל חיים – תרומה מיוחדת לחברה ולמדינה.

המכון למחקרי ביטחון לאומי קבע לו כמשימה לחזק את הביטחון הלאומי של ישראל ולסייע להבטיח את עתידה כמדינה יהודית ודמוקרטית. המכון מפעיל צוות חשיבה עצמאי ובלתי תלוי שעוסק בסוגיות האסטרטגיות המרכזיות שעל סדר היום הביטחוני והלאומי של ישראל. המכון שם לו למטרה להשכיל, להשפיע ולשרת, כגוף עצמאי ובעל קול ברור, את מקבלי ההחלטות בדרגים הגבוהים ביותר בישראל ומחוצה לה. באמצעות מעורבותו העמוקה בשיח הציבורי ומחקריו מוכווני המדיניות, שואף המכון לזהות הזדמנויות למדיניות ולהציע פתרונות יצירתיים לאתגרי הביטחון הלאומי שניצבים בפני ישראל.

עמותת 'יוזמות אברהם' (ע"ר) היא ארגון יהודי-ערבי לשינוי חברתי ולקידום שילוב ושוויון בין יהודים וערבים בישראל, למען חברה משגשגת, בטוחה וצודקת. הארגון פועל לממש את הבטחת מגילת העצמאות ל"שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה, בלי הבדל דת, גזע ומין" ולהשתית "אזרחות מלאה ושווה" ליהודים ולערבים במדינה שהיא ביתו הלאומי של העם היהודי וביתם של אזרחיה הערבים, וזאת לצד מדינה פלסטינית שתתקיים בשלום לצד מדינת ישראל.

מרכז מנומדין למשפט יהודי ודמוקרטי בפקולטה למשפטים באוניברסיטת בר-אילן נועד לשמש מוקד אקדמי לעיסוק בשאלות התיאורטיות, הנורמטיביות והמוכוונות-מדיניות הנובעות מהצימוד החוקתי בהגדרה המקובלת לזהותה של ישראל "כמדינה יהודית ודמוקרטית". המרכז שואף לפתח שפה עדכנית במחקר, במשפט, במדיניות, ובשיח חוצה-מגזרים, שפה החותרת לשילוב אפשרי בין מערכות הערכים, האמונות והאינטרסים המגולמים בצימוד "יהודית ודמוקרטית", וניזונה מכללי הבירור האקדמיים: ידע, שכנוע וביקורת.

הקונגרס הישראלי הוא מיזם משותף של אנשי אקדמיה, עסקים ופעילים בולטים בציבוריות הישראלית שהוקם במטרה לתת מענה לאתגר המרכזי של החברה הישראלית כיום: המתח המתמשך בין זהותה היהודית לזהותה הדמוקרטית של המדינה. המפתח לגישור על המתח היסודי הזה הוא תהליך ציבורי רחב היקף של בניית הסכמות.
הקונגרס מאמין שהדרך לבניית הסכמות היא על ידי קיומו של שיח ציבורי פרודוקטיבי, המשתמש בכלים יישומיים של גישור ויישוב סכסוכים שיהפכו את השיח למערכת של הסכמות. דרך זו תאפשר למגזרים השונים בחברה הישראלית לעצב בעצמם את ההגדרה של מדינה יהודית ודמוקרטית, תוך איחוי השסעים החברתיים.

מכון שחרית - יוצרים מחנה משותף הוא מכון חשיבה ועשייה, הפועל ליצירת שותפות חברתית חדשה בין כל חלקי החברה הישראלית ובניית "מחנה משותף", על ידי מסגור מחדש של חלוקות "קלאסיות" בין ימין ושמאל, יהודים וערבים, דתיים וחילוניים, מזרחיים ואשכנזים ועוד. המכון משלב בין תשתית רעיונית רחבה, עתודה פוליטית רב־ קולית ומרכז הכשרות להתארגנות קהילתית ויזמות מקומית. פוליטיקה של טוב משותף מתחילה עם בניית מערכות יחסים המבוססות על אמפתיה, אמון, רצון אמיתי להקשיב ושיתופי פעולה עם האמונה ששיח פתוח יכול לשנות את כולנו.
מכון שחרית מבקש לנסח חשיבה רעיונית פוליטית חדשה, שתהווה מכשיר בידי החברה להבטחת שוויון הזדמנויות לכל, ובה בעת תעלה על נס ערכים קהילתיים וסוליידריות חברתית במישור המקומי, הדתי והלאומי. במלים אחרות, המכון שואף לחשיבה פוליטית המשמרת את הזהות הייחודית של כל אחד, ויחד עם זאת, גם את הנכסים המשותפים שכולם חולקים על בסיס ערבות הדדית והוגנות.

המכון לחקר השלטון המקומי באוניברסיטת תל אביב קבע לו כחזון להפוך למוקד ליצירת ידע חדש ורלוונטי בנושאי השלטון המקומי שיקדם את ההבנה לצרכי המדיניות ואת יכולת היישום של מדיניות ברשויות המקומיות בישראל. המכון פועל לפי המודל של מכונים דומים באוניברסיטאות מובילות ומטרתו הינה חיזוק המשילות של השלטון המקומי באמצעות מחקר, הוראה והכשרת דור העתיד. בנוסף יפעל המכון "כבסיס האם" להפצת ידע, שיתוף בניסיון מצטבר ומעבדה ליצירת רעיונות חדשים.

מכון שלום הרטמן הוא מרכז פלורליסטי למחקר, להגות, ולחינוך יהודי. המכון חותר להעמיק ולחדש את השיח הערכי בנושאי יהדות וישראליות במאה ה-21, פלורליזם דתי, מדינה יהודית ודמוקרטית, מדינת ישראל והעם היהודי, ויחסי היהדות עם דתות העולם.

רשימת המשתתפים בצוות החשיבה החברתית (א-ב)

אבו ראס ת'אבת, יוזמות אברהם
אבן שמואל, המכון למחקרי ביטחון לאומי
אזרי ויזל שגית, המכון לחקר השלטון המקומי באוניברסיטת ת"א
איזנקוט גדי, המכון למחקרי ביטחון לאומי
אינגדאו-ונדה שלי, אוניברסיטת חיפה
אלרן מאיר, המכון למחקרי ביטחון לאומי
בארי סוליציאנו אמנון, יוזמות אברהם
בדרה חי, משרד הרווחה
בורנשטיין ציפי, מנהלת ביה"ח פסיכיאטרי "מעיני הישועה"
ביטון יפעת, מכללת אחווה
בלאק שלמה, המכון למחקרי ביטחון לאומי והאוניברסיטה העברית
בן מרדכי ישר, מנכ"ל בז"ן לשעבר
ברקוביץ אליהו, עמית בבית מדרש "אנשי חיל" למנהיגות תורנית
גרה אלמלק אימאן, מכללת אלקאסמי
דיטש מורן, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת בר אילן ומכון GIGA
דינור רענן, מנכ"ל משרד ראש הממשלה לשעבר
דסה איציק, המכון למחקרי ביטחון לאומי ואוניברסיטת בר אילן
הורנצ'יק גבריאל, האוניברסיטה העברית
הרמן תמר, המכון הישראלי לדמוקרטיה
ויינר גלעד, הקונגרס הישראלי
ותד מוחמד, המכללה האקדמית צפת והמכון למחקרי ביטחון לאומי
חמאיסי ראסם, אוניברסיטת חיפה
טרכטנברג מנואל, המכון למחקרי ביטחון לאומי
ישראלי ציפי, המכון למחקרי ביטחון לאומי
כהן בצלאל, ראש בית מדרש "אנשי חיל" למנהיגות תורנית של האגודה לקידום החינוך
כהן מיכל, קרן רש"י
כהן עמיעד, קרן תקווה
כשר אסא, אוניברסיטת תל-אביב
לוין חן רות, יוזמות אברהם
ליפקין-שחק טלי, עיתונאית, גלי צה"ל
ליפשיץ שחר, אוניברסיטת בר-אילן ומרכז מנומדין למשפט יהודי ודמוקרטי
מאיר ארנון, המכון הישראלי לדמוקרטיה
מיכאל קובי, המכון למחקרי ביטחון לאומי
מלאך גלעד, המכון הישראלי לדמוקרטיה
מלחי אסף, המכון הישראלי לדמוקרטיה
מסרי-חרזאללה אסמהאן, מכללת אלקאסמי
מרזל אלי, סגן נשיא המרכז להעצמת האזרח ומנכ"ל משרד מבקר המדינה לשעבר
נגיד מורן, פורום קהלת
נ'גמי יוסף עולא, יוזמות אברהם
נדיב מרדכי, המכון הישראלי לדמוקרטיה
סואעד ח'דר, המכון למחקרי ביטחון לאומי
סמבירא גלי, מכון שחרית
סמוחה סמי, אוניברסיטת חיפה
סנונו איאד, דוקטורנט לכלכלה באוניברסיטת חיפה
עברון יורם, אוניברסיטת חיפה
פדילה דליה, מייסדת רשת Q
פדלון תומר, המכון למחקרי ביטחון לאומי
פדן כרמית, המכון למחקרי ביטחון לאומי
פז פינס אופיר, המכון לחקר השלטון המקומי באוניברסיטת ת"א
פרי יורם, המכון ללימודי ישראל, אוניברסיטת מרילנד, ארה"ב
פרידמן זאב, עמותת מלב"ב
קורץ ענת, המכון למחקרי ביטחון לאומי
קסטל יעקב, מנהל תכנית "לב אהרון"
קסיר קלינר ניצה
קראוס מאיר, מכון הרטמן
רובין מאיר, פורום קהלת
רוזוליו עידו, יו"ר לשעבר במקורות, בתי זיקוק
רוזנברג בוריס (ברי), עמותת לחיות יחד
שגיא שפרה, אוניברסיטת בן גוריון
שוורץ אילון, מכון שחרית
שחברי אילהאם, המכון למחקרי ביטחון לאומי
שטה משה, חבר מועצת העיר רמלה
שני יובל, המכון הישראלי לדמוקרטיה
שפרן-גיטלמן עידית, המכון הישראלי לדמוקרטיה
שרביט ברוך פנינה, המכון למחקרי ביטחון לאומי

שער א'
תמצית תובנות והמלצות של הצוות לחשיבה חברתית

כללי

מסמך זה מציע מתווה רעיוני והמלצות מערכתיות לפעולה כדי להתמודד עם המשבר החברתי בו שרויה מדינת ישראל. ראשיתו של מיזם זה בנתונים מטרידים ותחושות קשות שעלו במהלך משבר הקורונה המשולב שחשפו את חולשות היסוד, לצד העוצמות, של החברה הישראלית ואת הסיכונים ליציבותה ולתפקודה התקין. הצורך להתמודד עם ההשלכות הטמונות בתופעות הללו כינס א.נשים וארגונים מכל קצוות הקשת החברתית-פוליטית לתהליך חשיבה ממוקד שכלל ניתוח ואפיון מקורות המשבר, התוויית תשתית תפיסתית כדי להתמודד עמו, כדי לגבש המלצות לאסטרטגיות פעולה כמענה לו ולהשלכות שעוד יכולות לנבוע ממנו. הצלחת מבצע החיסונים שהביא להפחתת חומרת המגפה כמו גם חילופי השלטון בישראל יוצרים רקע שונה שייתכן כי יקל על יישום המלצותינו.

תהליך החשיבה החל בחודש דצמבר 2020 והתנהל בחסות משותפת של המכון למחקרי ביטחון לאומי שליד אוניברסיטת תל אביב ושל המכון הישראלי לדמוקרטיה. לאלה הצטרפו ארגונים נוספים ובהם: יוזמות אברהם, המכון לחקר השלטון המקומי באוניברסיטת תל אביב, מרכז מנומדין למשפט יהודי ודמוקרטי באוניברסיטת בר אילן, הקונגרס הישראלי, מכון שחרית, ומכון שלום הרטמן. יחד עם נציגי ארגונים אלה השתתפו במיזם 65 מומחי תוכן מתחומים ומרקעים שונים.

<u>תהליך החשיבה התנהל בעיקרו בארבע קבוצות עבודה ובתחומי התוכן הבאים:</u>

א. העצמת הסולידריות בחברה הישראלית

ב. חיזוק אמון הציבור במוסדות השלטון

ג. קידום המשילות השלטונית

ד. איתור הזדמנויות לפעולה

ההשתתפות המגוונת של חברים וחברות במיזם זה, המשתייכים.ות לקבוצות שונות בחברה הישראלית, תרמה רבות לראייה רב-ממדית של הנושאים ושל הסוגיות שנדונו, כמו גם לבחירה מאוזנת של האסטרטגיות המוצעות כאן. צוות מומחים מצומצם עמל על החיבור בין התכנים וההמלצות.

מטרת המסמך המשותף היא להניח מסד תפיסתי לעתיד משותף למגוון הקבוצות החברתיות בישראל ועל בסיסו להציע אסטרטגיות בנות יישום כדי לחזק את החוסן החברתי. כותבי המסמך מאמינים כי יש בתפיסות ובאסטרטגיות הכלולות בו כדי ליצור שינוי ותנועה חיוביים בכיוון נדרש זה. המשתתפים במיזם מבקשים להעמיד באמצעות המסמך את סוגיית החוסן החברתי ואת החשיבה על עתיד משותף לישראל כנושא מרכזי בסדר היום הלאומי ובתהליך קבלת ההחלטות של מדינת ישראל. כל זאת, על מנת להוביל שיח ציבורי, אזרחי, חברתי, תקשורתי ופוליטי בנדון.

הנחות יסוד

- החוסן החברתי בישראל, האמור לאפשר רציפות תפקודית נאותה גם בעת משברים קשים ולהתאושש מהם במהירות, ניצב בפני אתגרים נמשכים. הדבר פוגע ביכולת של מדינת ישראל ושל אזרחיה להתמודד עם האיומים הפנימיים והחיצוניים הפוטנציאליים המושתים עליה.

- חוסן חברתי נשען, בין היתר, על מרחבי הסכמה, על תחושות שייכות, על לכידות חברתית, על הזדהות ואמון, על משילות תקינה ועל תפיסת עתיד משותפת לכל חלקי החברה. דא עקא, עומק השסעים והמחלוקות בחברה הישראלית וחוסר הסכמה על סוגיות יסוד באשר לאופייה ולעתידה של ישראל, מקשים על האפשרות להשיג הסכמה רחבה כזו.

- חיזוק של החוסן החברתי בישראל צריך להתבסס גם על גיבוש הסכמה בין הקבוצות השונות על בסיס מעודכן שעיקרו מוצג כאן. זאת, בצד חתירה לניהול הפערים באחריות משותפת לשם קידומן של כלל הקבוצות בחברה, לצמצום פערים ביניהן ולעיצוב מסגרת של שייכות והזדמנות לכלל הקבוצות להיות חלק מהמסגרת המשותפת של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

עיקרי ההמלצות המערכתיות

א. העצמת הסולידריות[1] בחברה הישראלית

סולידריות מוגדרת כתחושת אחווה בין פרטים ובין קבוצות חברתיות מגוונות ושונות זו מזו, הבאה לידי ביטוי בהתייצבות של פרט או קבוצה לצד פרט או קבוצה אחרים זולתם. סולידריות הינה מרכיב חיוני לקיומה ולחוסנה של חברה. האתגרים הניצבים בפני יצירת, שימור וחיזוק הסולידריות בישראל, המתאפיינת כחברה שסועה לעומק, נוגעים לשאלות זהותיות, לאומיות, פוליטיות, נרטיביות, כלכליות ודתיות. השסעים בין הקבוצות השונות נבדלים זה מזה בעומקם. השסע בין החברה היהודית לערבית הינו המשמעותי יותר, בהיותו חלק מסכסוך לאומי עמוק ונמשך ולכן הוא דורש תשומות מיוחדות הן כלפי פנים והן כלפי חוץ בהתאם. חלק מהפגיעה בסולידריות בעת הנוכחית נוצרה על ידי אינטרסים פוליטיים שהובילו לדה-לגיטימציה כלפי חלקים מהציבור.

כדי להתמודד עם אתגר הסולידריות נדרשת מחויבות למאמץ מקיף, רב-ממדי ודיפרנציאלי, שתחילתו בהגדרת הסולידריות כיעד חברתי-לאומי מהמעלה הראשונה והמשכו בגיוס כלל הרשויות הרלוונטיות וכלל הקהילות לפעולה בהתאם לאחריותן הנורמטיביות והציבוריות ולפי סמכויותיהן ויכולותיהן. עיקר האחריות מוטל על המדינה. יש גם להביא בחשבון את קיומם של מעגלי סולידריות משמעותיים נוספים – הקשר בין היהודים בישראל לעם היהודי בתפוצות ובין הערבים בארץ לבני העם הפלסטיני.

[1] סולידריות בתרגום לעברית היא לכידות חברתית. במסמך זה בחרנו לאמץ את המונח הלועזי, המבטא יחסים שהם מעבר לקשרים בין קהילות, לערכים משותפים ולתחושת שייכות.

כדי לחזק את הסולידריות בישראל אנו ממליצים על חמש אסטרטגיות עיקריות:

- הנחלה של ערכי השוויון והייצוגיות ההוגנת לציבור תוך מתן דגש לשלילה מפורשת של אפליה לסוגיה ובאמצעות מתן שוויון אזרחי מלא לפי חוק; שוויון הזדמנויות בתעסוקה ובחינוך, לרבות בהשכלה הגבוהה; הקצאת משאבים ציבוריים בצורה שוויונית ותוך מימוש מדיניות דיפרנציאלית לשם צמצום פערים וחתירה לייצוגיות שוויונית במרחב הציבורי הפוליטי.

- חיזוק כל שלבי החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי, המכוונים לחיים משותפים, לדמוקרטיה ולזכויות אדם ולהטמעה של ההכרה בשונות ובצורך בשותפות בין קהילות, בין היתר באמצעות מפגשים וחיבורים בין קבוצות חברתיות שונות.

- אימוץ העיקרון שלפיו כל חלקי החברה הישראלית שותפים לחובות ולזכויות, כל אחד מהם צריך להיות חלק ממנה ולתרום לה בהתאם ליכולותיהם, לתפיסת עולמם ולצורכיהם. כך גם מי שיהיו פטורים משרות צבאי בכל סיבה שהיא ייקראו לשרות אזרחי / קהילתי (במשטרה, בכיבוי אש והצלה, בשירותי הבריאות, החינוך והרווחה ובמערכים משרתי ציבור אחרים).

- תכנון המרחב הפיזי והסמלי באופן החושף פרטים, קהילות וקבוצות אלה לאלה והמסייע לחזק את ההיכרות ההדדית ביניהן ואת תחושת השייכות לקולקטיב מאחד. בתכנון כזה יש לתת את הדעת לבחירתן של קהילות מסוימות להתגורר במרחבים נבדלים ולשמר בהם את אורחות חייהן. עיצוב המרחב צריך לייצר שילוב מתאים בין השאיפה לקדם חיים משותפים באמצעות המעטפת הסביבתית לבין הרצון לקיים מרחבים נבדלים בליבה הסביבתית לאלה הרוצים בכך.

- תפיסת המרקם החברתי בישראל כמארג חברתי רב-קהילתי חיונית כדי להכיר ולכבד את הדיפרנציאליות הקיימת בין הקבוצות החברתיות השונות. המטרה היא לעודד יחסים בין קבוצות וקהילות שונות, וביניהן לבין המסגרת השלטונית המקומית והמדינתית, על בסיס תפיסה של שייכות לקהילה ולמדינה. זאת, תוך חתירה לפיתוח תפיסה מוסכמת של טוב משותף ופירוטה למהלכים קונקרטיים בשיח ציבורי-ממשלתי.

ב. שיקום אמון הציבור במוסדות השלטון

אמון הציבור במוסדות השלטון הינו בעל השפעה עצומה על מידת ההתגייסות של הציבור למאמצים לאומיים ועל יכולת ההנהגה הפוליטית להניע תהליכים ברמה הלאומית. אמון כזה מבוסס על הציפייה של האזרחים והקבוצות השונות כי המנהיגות ברמה הקהילתית, הרשותית והמדינתית, תייצג אותם ותפעל לטובתם ולמען קידום צרכיהם הבסיסיים, וזאת בהגינות וללא משוא פנים.

האמון במוסדות השלטון בישראל נמצא במגמת ירידה בשנים האחרונות. הסיבות לירידת האמון נעוצות הן בהתנהלות המוסדות, הן בתהליכים של דה-לגיטימציה שבוצעו נגדם. תרמו לכך בעיקר אי הצלחה מתמשכת של הגורמים המוסמכים לטפל בבעיות חברתיות, כלכליות וביטחוניות הרות גורל, כמו גם ריבוי מסרים מבוססי חדשות כזב ובגלל פוליטיקה מוכוונת-נראות ולא מהות, העמוסה בדה-לגיטימציה של היריב. כל אלה יוצרים אי שוויון בזכויות, במשאבים ובאכיפה, נוסף לחוסר שקיפות, להדרה ולייצוגיות חסרה.

תנאי הכרחי לשיקום אמון הציבור במוסדות השלטון הוא קיום מודעות והכרה בצמרת השלטון בדבר קיומה של בעיה קשה של אמון מצד הציבור בו, בכך שזו מהווה מכשול לניהול ענייני המדינה בשגרה ובחירום, ובכך שהממשלה היא שצריכה ליטול על עצמה את האחריות לתקן את המצב מיסודו. בתוך כך נדגיש כי ביקורת ואף הטלת ספק מסוימת כלפי השלטון הינם ערך חשוב בפני עצמם.

לשם שיקום אמון הציבור במוסדות השלטון אנו ממליצים על שלוש אסטרטגיות:

- הרחבת הייצוגיות ההוגנת והנגישות של כלל הקבוצות בחברה במוסדות השלטון ובקרב מקבלי ההחלטות. פעולות אלה יקדמו את אמון הציבור במוסדות וגם את האמון בין הקבוצות החברתיות השונות וכן בין מקבלי שירות לנותני שירותים.

- הגברת השקיפות וגיבוש קודים אתיים מחייבים, גלויים ושקופים על ידי מערך השירות הציבורי ואכיפתם של עקרונות ופרקטיקות מעין אלה על ידי מנגנון ייעודי. הקודים האתיים, שיגדירו את הציפיות מעובדי הציבור והנבחרים, יחזקו את אמון הציבור במוסדות ובהחלטותיהן המקצועיות והערכיות.

- למערכת החינוך תפקיד הכרחי ומרכזי בחיזוק האמון במוסדות השלטון (זאת בדומה לתחום הסולידריות). בתוך כך נציין את הנושאים המרכזיים הבאים בתחום החינוך: חינוך לדמוקרטיה, עידוד הרצון להשתתפות אקטיבית במרחב הציבורי, היכרות עם מורכבותן של סוגיות ציבוריות ועם קהילות שונות, טיפוח אתוס של שירות ציבורי. כל אלה יכולים לצקת תשתית מוצקה לשיקום אמון הציבור במוסדות השלטון.

ג. קידום ממשל אפקטיבי בצד משילות ופוליטיקה יציבה

גורמים רבים מערערים את יסודות הממשל, מחלישים את המשילות התקינה ויוצרים תחושות ניכור בקרב חלקים גדולים בציבור כלפי המרחב השלטוני והפוליטי. בחברה הישראלית, אותה ניתן לאפיין כהטרוגנית, מתקיימות מחלוקות עמוקות על אופייה כמדינה כיהודית ודמוקרטית, על דרכה המדינית, על עתיד שטחי יהודה ושומרון, על המדיניות החברתית הננקטת בה ועל יחסי הזיקה בין הדת למדינה. כל זאת, לצד חוסר הסכמה על כללי משחק דמוקרטיים וחוסר נכונות או יכולת פוליטית להכריע בנושאים רבים ומגוונים הנתפסים כ"רגישים".

מערכות הבחירות החוזרות והנשנות בשנים 2019 ו-2020 העמיקו את הקיטוב בחברה הישראלית והערימו קשיים נוספים על היכולת לגבש טוב משותף ותפיסת עתיד משותפת. אתגרי המשילות באים לידי ביטוי בהיבטים חוקתיים, משפטיים ופוליטיים, בתחום האכיפה והשיטור הסלקטיביים ובריכוזיות-היתר של הממשלה. כל אלה יוצרים קושי להתמודד עם משברים.
אנו קוראים לרפורמה המבוססת על חזון של ממשל תקין, יעיל, הוגן, יציב ודמוקרטי.

כדי לשפר את המשילות בישראל אנו ממליצים על שישה כיווני התערבות:

- רפורמה ממשלתית-מבנית לביזור חלקים מהאחריות של השלטון המרכזי לרמה המקומית, לצד חיזוק הדרג המוניציפלי: הרפורמה תוגדר בחקיקת יסוד ועיקרה מעבר למבנה שלטון שיורכב משלושה רבדים: מרכזי, אזורי ומקומי, שבתוכו רובד קהילתי. זאת, תוך חלוקה מחודשת של תחומי האחריות, הסמכויות והמשאבים בין רבדי השלטון.

- חיזוק המקצועיות בשירות הציבורי באמצעות כינון "חוק יסוד: שירות המדינה" שיסדיר את היחסים המורכבים בין הדרגים הפוליטיים לבין הדרגים המקצועיים ויחזק את ההון האנושי בשירות המדינה, תוך שיפור הממשק ושיתוף הפעולה בין החברה האזרחית לבין הממשל המרכזי והמקומי. כל זאת, תוך הכרה בבכורה של ההנהגה הפוליטית ובתפקידה לקבוע מדיניות ולקבל החלטות על פיה, בכפוף לחוק.

- קידום תפיסות של ממלכתיות ואחריותיות בשירות הציבורי באמצעות הטמעת קודים אתיים במוסדות השלטון ועידוד תרבות ארגונית המעריכה איכות של תהליכי העבודה ומחויבות למנהיגות מוכוונת שינוי, בחיזוק גופים הנאבקים בשחיתות באמצעות הטמעת נורמות של שקיפות, בחינוך ובהסברה לממלכתיות ואחריותיות.

- קידום השותפות עם החברה הערבית והחרדית על בסיס שוויון אזרחי, צמצום פערים כלכליים, שיתופיות פוליטית ומאבק בפשיעה ובאלימות בחברה הערבית. אלה אמורים גם להעצים את המשילות בשיתוף המערך הקהילתי המגוון.

- עיגון בחוקי יסוד של הזכות לשוויון ושל הסדרי מפתח וערכי ליבה, לרבות כינון "חוק יסוד: חקיקה" והסדרת יחסי הגומלין בין רשויות השלטון. נוסף לכך, נדרש מהלך מגשר בין עקרון השוויון לבין חוק הלאום והגדרתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית על ידי עיגון חוקתי של הזכות לשוויון ומתוך נכונות לשקול התאמות בחוק הלאום.

- רפורמה פוליטית שתכליתה ליצור מערך מפלגות יציב יותר המתאפיין ברמה גבוהה יותר של אחריותיות דמוקרטית ופוליטית. כל זאת באמצעות פיתוח רכיב של בחירה אזורית, שילוב אפשרות הצבעה בפתק פתוח המאפשר דרוג מועמדים, עידוד מפלגות המקיימות דמוקרטיה פנימית ומחויבות לפלורליזם, ריסון גורמים קיצוניים וחיזוק מעמד הכנסת כגורם המפקח על השלטון.

ד. ניצול הזדמנויות למדינת ישראל

חלק זה של המיזם נועד למפות תחומים בהם קיימים אתגרים אסטרטגיים והזדמנויות חשובות, גם על רקע משבר הקורונה, שעשויים להעצים את החוסן החברתי של ישראל.

בהקשר זה הזדמנות היא מצב בו נוצרת אפשרות, שעשויה להיות מוגבלת בזמן, להשיג יעד לאומי בתנאים שאולי לא יהיו שרירים בעתיד. הזדמנות עשויה להיווצר כתוצאה מנסיבות שונות וחולפות. הזדמנויות עשויות לאפשר הפחתת סיכונים, צמצום חולשות או הגברת עוצמות תוך ניצול יתרונות יחסיים. הזדמנויות אינן מתממשות מאליהן. על מנת למצותן נדרשים מודעות, חשיבה, תכנון, השקעת משאבים ונחישות. הזדמנויות יכולות להיוולד ממשבר, כמו במצב הנוכחי, עקב משבר הקורונה והקמתה של ממשלה חדשה. משבר יכול להתפתח לכיוון שלילי או חיובי, ובתוך זה האחרון עשוי להוביל לתהליך של חשיבה חדשה ולנכונות להשקעה ציבורית, עד כדי נכונות לעצב הבנייה מערכתית חדשה.

הזדמנות א': מינוף היציאה ממשבר הקורונה לצמיחה משקית וחברתית

המאפיין: מבצע החיסונים תרם לישראל נקודות יתרון בהתמודדות עם מגפת הקורונה ובעקבותיו עם המשבר הכלכלי. המשבר האיץ תהליכים טכנולוגיים וגרם לשינויים בשוק העבודה, בעיקר באמצעות הדיגיטציה המתרחבת המאפשרת עבודה מרחוק.

ההזדמנות: על הממשלה להאיץ את שלב היציאה מהמשבר ולבנותו על פי תכנית דיפרנציאלית רב-שלבית. זו צריכה לכלול תוספת משאבים לשם קידום הצמיחה, לליווי עסקים באמצעות תמריצים, לסיוע בקליטת עובדים, לביצוע הכשרות מותאמות לפרופיל העובדים ולשוק העבודה, לעידוד הייצוא, להגדלת שיעור ומגוון המועסקים בהיי-טק ולהרחבת פרויקטים תשתיתיים. ראוי לגבש תכנית אב כדי ליצור משק מגוון בעל יכולת לאספקה עצמית של צרכים בסיסיים. חשוב שהצמיחה תחול גם ובעיקר על אוכלוסיות ואזורים מוחלשים. כל זה יוביל לצמצום הפערים הסוציו-אקונומיים הניכרים בין קבוצות חברתיות בישראל.

האצת הדיגיטציה והעבודה מרחוק תאפשר להקל על עומס התנועה בכבישים המהווה אחד מבלמי הצמיחה העיקריים של ישראל ופוגע בפריון העבודה. עבודה מרחוק תועיל לאוכלוסיות מסורתיות, להן חסמים לצאת לעבודה מחוץ לבית, כמו אלה הנובעים מעבודה מעורבת של נשים עם גברים או מקשיי תחבורה ובעיקר לאוכלוסיות המתגוררות בפריפריה. יש לגבש תכנית לאומית ליישום נרחב ומואץ של דיגיטציה שתתבסס על הפחתת מיסוי, תמיכה במחקר ופיתוח, האצת פריסת תשתיות, הכשרות לעבודה בתחום, סבסוד לעסקים קטנים, מימוש מחשב לכל ילד, שיפור האוריינות הדיגיטלית במערכת החינוך, כל זאת, תוך מתן עדיפות לפריפריה החברתית.

הזדמנות ב': הגברת השתתפות החברה החרדית והערבית בחברה ובמשק בישראל

המאפיינים: ישראל זקוקה מאוד להרחבה ניכרת של התעסוקה בחברה הערבית (נשים) והחרדית (גברים). שימור המצב התעסוקתי הנוכחי יפגע בתוצר הלאומי ויגדיל את התלות הכלכלית של חברות אלה בציבור הכללי. עם זאת, הבידול של המגזרים מחייב התייחסות מיוחדת ופתרונות מגשרים.

ההזדמנות: יש למקד מאמץ לאומי כדי להרחיב את השתתפות החברה הערבית והחרדית בכוח העבודה ובהעלאת פריון העבודה, בין היתר באמצעות דיגיטציה, עבודה מהבית והכשרה מקצועית המותאמת לצרכים תרבותיים ולמאפיינים נוספים. יש לתמרץ לימודי ליבה, לייצר מסגרות תעסוקה התואמות את הצרכים המגזריים ולצמצם חסמים המעכבים יציאה לעבודה. זאת, תוך מתן עדיפות לקבוצות אוכלוסייה מוחלשות, לצרכי המשק – ולו כהוראה שעה – בצד נכונות לאזן בין הערכים הכלליים לבין הערכים של הקבוצות השונות.

הזדמנות ג': צמצום שסעי העומק בחברה הישראלית באמצעות שותפות חברתית

המאפיינים: ישראל נמצאת בנקודת שפל ביחסים בין קבוצות חברתיות. עומק השסע בין הקבוצות, כפי שנחשף במשבר הקורונה, הוביל להכרה בתלות ההדדית בין אזרחי ישראל ובצורך בשינוי מערכתי לבנייה מחדש של סולידריות וערבות הדדית.

ההזדמנות: נוכח ההתאוששות הכלכלית הצפויה נדרש מהלך אסטרטגי ל"פיוס חברתי-לאומי". זאת, על בסיס הידברות והכרה הדדית במאפיינים ובצרכים הייחודיים של כל אחת מהקבוצות. המטרה העיקרית צריכה להיות צמצום הפערים הסוציו-אקונומיים, שיתאפשר על ידי תכניות לאומיות למימוש עיקרון השוויון בנטל ושוויון בהזדמנויות. בין אלה מתחייבת התייחסות לאומית לצמצום העוני החריף ולשיפור ההתייחסות המדינתית לאוכלוסיות מוחלשות, בדגש על הפריפריה החברתית והגיאוגרפית.

הזדמנות ד': שיפור מערכתי ביחסים בין יהודים לערבים בישראל

המאפיינים: הסכסוך הישראלי-פלסטיני ממשיך להקרין על היחסים המורכבים בין יהודים לערבים בישראל. לאחר שנים של התקדמות לשילוב כלכלי, חברתי ואף פוליטי, פרץ משבר אקוטי ואלים בחודש מאי האחרון, החושף טפח מן היסודות הבעייתיים ביחסים בין שתי קבוצות הלאום והמאיים עליהם. כל זאת, תוך סכנה של נסיגה ממגמת ההשתלבות החיונית לשני הצדדים ולמדינה כולה.

ההזדמנות: רצונם של מרבית האזרחים הערבים בהמשך מגמת ההשתלבות החברתית והכלכלית וכן הצטרפות רע"מ לקואליציה הממשלתית, לראשונה מאז הקמת המדינה, לצד הלגיטימציה הגוברת של הקול הערבי בפוליטיקה הישראלית, אלה יוצרים סיכוי לשיקום היחסים, למרות הרגישות הרבה והחסמים הלאומיים, הזהותיים וההיסטוריים.

על מנת לקדם מאמץ חיוני זה על ממשלת ישראל למקד מאמץ לאומי כדי לסגור את הפערים בין יהודים לערבים. במסגרת זו חיוני לקדם וליישם את תכנית החומש השנייה (923) לחברה הערבית, על פי הצרכים בשטח והלקחים מיישום התכנית הראשונה ומימושה הלכה למעשה במרחב. למאמץ חשוב זה יש להוסיף שני מהלכים אסטרטגיים המחייבים חשיבה, רגישות ונחישות: האחד, התמודדות רב-ממדית עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, גם באמצעות אכיפה ממוקדת ושוויונית וגם באמצעות טיפול שורש חברתי בגורמי היסוד הסוציו-אקונומיים של התופעה החמורה. השני, מציאת פתרונות לבעיית הקרקעות והבנייה בחברה הערבית, ובעיקר בקרב הבדווים בנגב. הזירה הפוליטית החדשה מאפשרת התקדמות בנושאים אלה תוך מעורבות פעילה של נציגים מהחברה הערבית והנכחת הזהות הערבית במרחב הציבורי. חידוש התהליך המדיני עם הרשות הפלסטינית לקראת שלום וקידום סוגיות הקשורות למצב ברצועת עזה יכולים לעודד מגמה חיונית זו.

הזדמנות ה': בניית יכולות לאומיות להתמודד בהצלחה עם אסונות המוניים

המאפיינים: משבר הקורונה הוכיח שוב כי מדינת ישראל, למרות הצלחותיה, פועלת מול משברים ואסונות מהטבע ומידי אדם באמצעות אילתור בעיקר ופחות בהסתמכות על תכנון, ארגון והיערכות מקדימה. זאת, במרחב המגוון שבין משברים ביטחוניים חוזרים ונשנים לבין אסונות מקומיים ולאומיים, ובפרט בהיערכות הנדרשת לרעידות אדמה ובתופעות הקשורות למשבר האקלים.

ההזדמנות: הלקח העיקרי של הקורונה ומשברים אחרים הינו שישראל צריכה לבסס את הניהול של אסונות המוניים על תכנון, ארגון והיערכות סדורה מקדימה. לצורך זה יש לקדם רפורמה מקיפה בתפקודם של הגופים המופקדים על תחום חיוני זה, ובראשיתה הקמה של גוף ממלכתי מתכלל לגיבוש מענה במצבי חירום הנגרמים על ידי פגעי טבע או מידי אדם, על בסיס לקחים של אירועים קודמים בארץ ובעולם והקצאה של המשאבים הנדרשים לשם היערכות זו.

הזדמנות ו': שדרוג מערכות שירות לאומיות חיוניות – מערכת הבריאות, החינוך והאכיפה.

המאפיינים: השירות הציבורי בישראל לוקה בנושאי יסוד בכל הקשור לשירות לאזרח וליעילות התפקוד. הדבר הומחש בבירור במשבר הקורונה, בו אותגרו מאוד מערכת החינוך, שנדרשה לממש שינוי תפעול קיצוני בטווחי זמן קצרים ובתנאים קשים, ומערכת הבריאות שספיקת האשפוז שלה הועמדה בספק.

ההזדמנות: לקחי משבר הקורונה יצרו מודעות בציבור לצורך לשפר את תפקודה של כלל המערכת הציבורית שנמצאה מוחלשת בשנים האחרונות (למרות קיום איים של מצוינות). על בסיס זה יש מקום לשפר את המערכות, להעלות את רמת השירות ואת יעילות התפקוד ולעמוד בצרכים ציבוריים משתנים. כל זאת, תוך התמקדות במערכות הבריאות, החינוך והמשטרה.

סיכום והמלצות מערכתיות כוללות

הנחת היסוד של מיזם זה הינה כי החברה הישראלית נמצאת במשבר חברתי-פוליטי מתמשך, בחלקו אף אלים, המסכן את חוסנה הלאומי ואת יכולתה להתמודד בהצלחה עם האתגרים הקשים הניצבים בפניה. הקמת הממשלה החדשה משמשת נקודות פתיחה של מיצוי הזדמנויות.

העבודה המשותפת של צוות החשיבה החברתית הוכיחה כי ניתן לגבש הסכמה על עתיד משותף לישראל גם בין פרטים וקבוצות החלוקים ביניהם בנושאים ובערכי יסוד מרכזיים. זוהי בשורה מעודדת המאפשרת לנו להציג עתה מתווה המשרטט קווים לפיתוח מוסכם של מסגרת לעתיד משותף לישראל לצורך קידום החוסן החברתי, גם בהינתן חילוקי דעות עמוקים בשאלות יסוד בין קבוצות שונות בחברה.

אנו ממליצים על מתווה הנחלק לשני מכלולים המתכתבים ביניהם:
המכלול האנכי מתמקד בהמלצות לפעולה על ידי הממשלה. המכלול האופקי מתמקד בהמלצות לפעולה בתווך החברתי, העונה לאתגרים ביחסים בין הקבוצות החברתיות בישראל. שני המכלולים יחד אמורים להציב את הסולידריות החברתית ואת שאלת האמון בממשלה ובמוסדותיה כיעדים לאומיים המחייבים תכניות פעולה למימושם.

המכלול האנכי מתייחס לנושאים הבאים:

- מינוף היציאה ממשבר הקורונה המשולב לצמיחה משקית וחברתית תוך התייחסות ממוקדת באוכלוסיות מוחלשות, באמצעות העלאת הפריון, הרחבת הדיגיטציה וקידום הכשרות מקצועיות.
- קידום רפורמה ממשלתית-מבנית לביזור הכוח השלטוני לרמה המקומית על ידי מעבר למבנה המורכב משלושה רבדים: מרכזי, אזורי ומקומי, לצד חיזוק מנגנונים קהילתיים ויכולת השפעתם על הקבוצות השונות.
- עיגון הסדרי מפתח וערכי ליבה בחוקי יסוד לצד מימוש רפורמה פוליטית שתכליתה ליצור מרחב פוליטי יציב.

- חיזוק המקצועיות בשירות הציבורי לצד העצמת הממלכתיות והאחריותיות. זאת, על ידי שדרוג מערכות שירות לאומיות חיוניות (כמו מערכת הבריאות, החינוך והמשטרה), בניית יכולות לאומיות להתמודד בהצלחה עם אסונות המוניים וכינון קודים אתיים לממשלה, לשריה ובכיריה, לשירות הציבורי ולראשי הרשויות המקומיות.

- התמקדות מערכת החינוך בהנחלת חינוך לחיים משותפים, לדמוקרטיה ולזכויות אדם, כמו גם לסולידריות, להיכרות עם האחר, לחיזוק ערך השוויון והייצוגיות, לצד הרחבה של לימוד מקצועות הליבה וקידום הצטיינות אקדמית.

- תכנון לאומי ומקומי של המרחב הפיזי והסמלי כך שיבטא גם שיקולים חברתיים באופן שישלב בין ההיכרות ההדדית והשותפות בין קבוצות וקהילות שונות, לבין בחירת חלקן להתגורר במרחבים נפרדים בזיקה לדפוסיהן התרבותיים.

<u>המכלול האופקי מתייחס לנושאים הבאים:</u>

- הכרה בהיות המרקם החברתי בישראל מארג רב-קהילתי, כבסיס לכיבוד השונות בין הקבוצות החברתיות. זאת, באמצעות עידוד היכרות וכבוד בין הקהילות וביניהן לבין המסגרת המדינתית ובאופן המכבד שייכות לקהילה לצד הזדהות עם המדינה ומוסדותיה.

- צמצום השסעים העמוקים בין קבוצות בחברה הישראלית באמצעות תכניות לאומיות דיפרנציאליות וקידום סולידריות ושותפות חברתית בין קבוצות שונות ובינן לבין המדינה.

- שיפור מערכתי דחוף ביחסים בין היהודים לערבים באמצעות תהליכי הסברה, היכרות והידברות לצד קידום תכניות לצמצום פערים כלכליים (תכנית חומש חדשה, 923) ולמלחמה בפשיעה ובאלימות בחברה הערבית, שהן באחריות המדינה.

- עידוד השיתוף של החברה החרדית והערבית בחברה ובמשק הישראלי.

מתווה זה כולל מספר כיווני מענה ברמה האסטרטגית לשם התמודדות מוצלחת עם האתגרים שנמצאו כחשובים יותר כדי להעצים את החוסן החברתי של מדינת ישראל. אלה מסמנים מסגרת כוללת שתמציתה חיזוק הסולידריות, האמון והמשילות בישראל.

התהליך הנדרש לא יהיה פשוט או קצר. אולם אימוץ המסגרת המומלצת כמדיניות בעתיד הקרוב וקידום מרכיביה יחייב דיון ציבורי, החלטות ממשלה, תכנון מפורט, תקצוב נדרש ובקרה על תהליכי ההפעלה.

למרות הקושי, אנו מאמינים שהמסלול המוצע אינו רק הכרחי אלא גם ניתן ליישום. זאת, גם אם הוא לא יפתור את כל סוגיות היסוד המאפיינות את מדינת ישראל והמצויות במחלוקת עמוקה. לדעתנו, אפשר וצריך לקדם את סדר היום המוצע כאן בכלים הזמינים לנו, בלי להתנות זאת בהסכמה לאומית כוללת ומקדימה בכל שאלות היסוד.

שער ב'
הסיכום המלא של עבודת הקבוצות

חלק א': העצמת הסולידריות בחברה הישראלית

מובילי הקבוצה: ד"ר כרמית פדן, מאיר קראוס, ד"ר שלמה בלאק

סולידריות נמדדת בתחושת אחווה בין פרטים ובין קבוצות חברתיות מגוונות ושונות זו מזו הבאה לידי ביטוי בהתייצבות של פרט או קבוצה לצד פרט או קבוצה אחרים זולתם.

חלק א' של המסמך להלן מבקש לתאר את האתגרים הכרוכים בקידום סולידריות בישראל ולהציע כיוונים כדי להתמודד עימם. ראשיתו של מסמך זה בתקופת מגפת הקורונה שחשפה ושהציפה את חולשת הסולידריות הקיימת בחברה הישראלית במרחבים שבין הקבוצות והקהילות השונות המרכיבות אותה. המסמך משקף את הקולות המגוונים ואף המתנגשים שעלו במסגרת מפגשי קבוצת הסולידריות. הדיונים בקבוצה נגעו להיבטים התפיסתיים של הסולידריות כרעיון וכערך בחברה האנושית בכלל ובזו הישראלית בפרט, במיפוי האתגרים העומדים בפני מימוש וקידום סולידריות בין קבוצות חברתיות מגוונות ושונות ובהצעת כיוונים כדי להתמודד עם האתגרים העומדים בקידום ובחיזוק סולידריות בישראל.

01. הערכת המצב ואפיוני האתגר

הערכת המצב כוללת מיפוי וניתוח האתגרים הניצבים בדרך לקידום ולחיזוק הסולידריות בישראל. הערכת המצב אינה מלאכה קלה כלל ועיקר. הקבוצות השונות בחברה הישראלית חלוקות ביניהן באופן עמוק באשר לסוגיות יסוד כמו זהותה של המדינה ותמונת העתיד שלה ומעריכות באופן שונה, ולעיתים אף מנוגד, את האתגרים הניצבים בדרך לקידום ולחיזוק הסולידריות. בסעיף להלן אנו מביאים את כלל הקולות שעלו בקבוצה באשר לאתגרי הסולידריות. מבחינה זו, חלק זה מקשיב, אינו מצמיד ערך, אינו שופט ואינו מביע הסכמה או העדפה לקבוצה אחת על פני רעותה או לעמדת קבוצה אחת על פני אחרת. בכך עומד חלק זה במסמך מעל מחלוקות היסוד מחד גיסא, ומסמן את המשיק ביניהן מאידך גיסא. דרך פעולה זו, המבקשת להציג את כלל האתגרים כפי שאלה נתפסים על ידי הקבוצות השונות, הכרחית כתשתית לכל הצעה, רעיון, ופעולה לקידום ולחיזוק סולידריות בישראל.

אם כך, אתגרי הסולידריות נובעים ממתחים ומפערים בין קבוצות חברתיות שונות ואלה משפיעים לרעה על היכולת של החברה להתמודד עם המשימות המשמעותיות והמשותפות העומדות לפתחה.

<u>אתגרי הסולידריות כוללים:</u>

א. אתגרים זהותיים: הקבוצות השונות נבדלות זו מזו במאפיינים האתניים, הלאומיים, הדתיים, התרבותיים, בנרטיב הייחודי להן, בעמדותיהן האידיאולוגיות-פוליטיות ובאורח חייהן. חלק מהקבוצות רואות ערך נעלה בשמירת הנבדלות החברתית של חיי הקבוצה. הרצון של קבוצות מסוימות לדבוק במאפיינים הדתיים והתרבותיים שלהן מגיע לעיתים עד כדי התנגשות עם ערכי יסוד דמוקרטיים או עם ערכי יסוד של קבוצה אחרת.

ב. אתגרים רגשיים: קבוצות שונות חולקות חוויות חיים של אפליה והדרה, ניכור, קיטוב, העדר אמון וחשדנות מצד קבוצות אחרות, מהממסד השלטוני או משניהם גם-יחד ונוסף לכך אף

תחושות איום על עצם יכולתן להמשיך לקיים את אורח חייהן ולשמור על זהותן.

ג. אתגרים פוליטיים: קבוצות שונות מתחרות על משאבים, על עוצמה, על עמדות כוח, יוקרה והשפעה.

ד. אתגרים נרטיביים: קבוצות שונות חלוקות ביניהן באופן עמוק על הגדרת אופייה וצביונה של מדינת ישראל. יש מהן הנושאות עמן זיכרונות קולקטיביים מתנגשים וכואבים. הקבוצות הללו מתקשות להסכים על תפיסות עתיד ועל חזון משותף וחיות את חייהן בתודעת מאבק. מחלוקות אלה נוכחות במרחב הציבורי ולעתים אף באופן בוטה הפוגע בקבוצות אחרות.

ה. אתגרים פונקציונליים-מבניים: חלק מהקבוצות מבקשות לשמר את ייחודן הזהותי-תרבותי ולקיים חיי קהילה נבדלים ובשל כך הן מתגוררות בישובים ובשכונות נפרדים ומקיימות מערכות חיים נפרדות בתחומי חינוך, רווחה, בריאות ותרבות. מבנה חברתי זה מצמצם ולעיתים אף מונע היכרות בין הקהילות השונות ובכך עלול להעמיק את תחושות הניכור והריחוק הקיימות ממילא בין הקבוצות השונות.

אתגרים אלה, לסוגיהם, מקשים במידה רבה, גם אם משתנה, על האפשרות לקדם סולידריות במסגרות החברתיות השונות: מסגרת המדינה, הקהילה, החברה האזרחית ובין פרטים.

02. מסגרת רעיונית כוללת כמענה לאתגר

<u>המסגרת הרעיונית המוצעת מכילה את הנחות היסוד הבאות:</u>

א. האתגרים בפניהם ניצבת מדינת ישראל מחייבים חברה המאופיינת בסולידריות, שכן יכולתה של חברה להתמודד עם אתגריה תלוי בקשרים המתקיימים בין חלקיה והינו ערובה לחוסנה של חברה ומכאן לשגשוגה.

ב. תחושת סולידריות היא חוויה אנושית החיונית לבני אדם כאינדיבידואלים וכקבוצה. בחברה המתאפיינת בסולידריות מתקיימת רשת ביטחון חברתית המהווה מקור תמיכה לחבריה בעת מצוקה ובימי שגרה.

ג. האתגרים הזהותיים, הרגשיים, הלאומיים, הנרטיביים, הפוליטיים והמבניים שפורטו לעיל ובכללם הרצון של קהילות שונות לקיים חיים נבדלים מהווה אתגר משמעותי בדרך לקידום סולידריות. יש להניח שחלק מן הקהילות לא תוכלנה לאמץ את כל האסטרטגיות המפורטות להלן בשל אופיין. תכנית שמטרתה קידום הסולידריות תידרש לתת מענה לאתגרים אלה.

ד. מרחבים משותפים בהם מתקיימות אינטראקציות בין קבוצות חברתיות וקהילות שונות, כגון בתי חולים, מוסדות להשכלה גבוהה, מקומות תעסוקה, פארקים ציבוריים ומרחבי פנאי, אזורי תעסוקה וקניות, פעילויות תרבות, חינוך וספורט, תנועות נוער, ואמצעי תחבורה ציבוריים הם

בעלי פוטנציאל לשמש כמרחבים להשראה וליישום אסטרטגיות לקידום סולידריות.

ה. התמודדות עם אתגר הסולידריות מחייבת מאמץ מקיף ורב-ממדי שתחילתו בהגדרת הסולידריות כיעד חברתי-לאומי והמשכו בגיוס כלל הישויות הרלוונטיות לפעולה לקידום סולידריות ובהן: רשויות השלטון המרכזי, רשויות מקומיות, מנהיגות קהילתית, פוליטית וחברתית, ארגוני חברה אזרחית, תקשורת לסוגיה ושיתוף הציבור.

התשתיות הנדרשות לקידום סולידריות

על מנת להתגבר על ההבדלים הזהותיים, על המשקעים הכואבים והתחושות הקשות, על המחלוקות באשר לעבר ועל הפערים באשר לתפיסת העתיד, נדרש מכל הקבוצות בחברה מאמץ עצום – רעיוני, רגשי ומעשי – המכוון להנחת יסודות שיאפשרו את קיומה של חברה המקדמת שותפות למרות אי ההסכמות והפערים המהותיים המתקיימים ביניהן.

<u>להערכתנו, אלה היסודות שעל בסיסם יכולה להתקיים ולהתפתח סולידריות בישראל על אף הפערים העצומים:</u>

א. יסודות אנושיים: הכרה בזכויותיו, בכבודו (honor & dignity), באמונותיו ובשפתו של הזולת; הכרה בזכותו של הזולת להחזיק בתפיסת זהות ובזיכרון היסטורי משלו – כל עוד אלה אינם שוללים את קיומן של הקבוצות האחרות ואת עצם קיומה של המסגרת המשותפת המאגדת את כלל הפרטים והקבוצות בחברה.

ב. יסודות חברתיים: חתירה לשוויון הזדמנויות ושוויון בפני החוק, להוגנות ולחלוקת משאבים צודקת; חתירה לשוויון באפשרות למוביליות ולהשפעה חברתית, תרבותית ופוליטית.

ג. יסודות רגשיים: עידוד להגברת ההיכרות בין הקבוצות השונות, פיתוח יכולת הכלת השונה וגילוי יחס של אמפתיה; פיתוח הבנה לקיומן של תחושות קיפוח ועוול בקרב קבוצות שונות.

ד. יסודות קולקטיביים: פיתוח תחושת שייכות, נרטיב-על ותפיסת טוב משותף.

ה. יסודות חוקיים-אדמיניסטרטיביים: פיתוח ומיסוד מדיניות מערכתית הכוללת חוקים, משאבים ומנגנונים והמכוונת לתמוך ולקדם את יעדי הסולידריות.

להערכתנו, אימוץ היסודות המפורטים כאן יכול לשמש תשתית משמעותית, חברתית, ערכית וארגונית, לקידום ולחיזוק הסולידריות, וזאת על אף האתגרים הרבים.

מבנה רעיוני מארגן לקידום הסולידריות בישראל

א. דיפרנציאליות וקהילתיות: תכנית לקידום סולידריות צריכה להתייחס באופן דיפרנציאלי לשלוש שכבות חברתיות: הפרט, הקבוצה/הקהילה והמדינה שכן רמת הסולידריות המבוקשת בין ובתוך כל אחת מהשכבות משתנה. דיפרנציאליות זו יכולה לבוא לידי ביטוי במאפייניי ובמידת השותפות, באופני העזרה ההדדית, ברמת ההיכרות, ההכלה, ההבנה, הדאגה והאמפתיה הרצויים והמצופים בכל אחת מהשכבות במציאות מקדמת סולידריות. לפיכך, כדי לקדם סולידריות בזיקה לשלוש השכבות הללו יש לבצע מיפוי של כלל השחקנים בעלי ההשפעה ושל תחומי השפעתם.

קידומה של סולידריות בחברה מקוטבת לעומק כמו החברה הישראלית מחייבת גישה ופרקטיקות המאתרות ומבליטות את המשותף בלי לפגוע ביכולתן של קבוצות חברתיות וקהילות לשמר את אורחות חייהן ואמונותיהן. אסטרטגיות שונות לקידום ולחיזוק סולידריות עלולות להיתפס על ידי קהילות מסוימות כניסיון לכפות עליהן ויתור על דפוסי חייהן ואמונותיהן וליצור התנגדות עזה שתפגע בניסיונות לקדם סולידריות. בהקשר זה, דיפרנציאליות של יעדי הסולידריות בין הרמה המדינתית לבין הרמה הקהילתית והמקומית יכולה לסייע רבות.

ב. גורמי ההשפעה ותחומי השפעתם

השלטון המרכזי: לשלטון המרכזי יש אחריות רבה ויכולת משמעותית וקריטית לעצב ולהבנות סולידריות. הוא יכול לקדם זאת באמצעות הגדרת יעדים באופן רשמי, באמצעות חקיקה ותקינה, בהקצאת משאבים, ביצירת שיח ואקלים בונה סולידריות ובנקיטת מהלכים ספציפיים המקדמים צעדים בוני סולידריות במוסדות המדינה, במרחב הציבורי, במוסדות החינוך ובמקומות תעסוקה. תחומי ההשפעה בהם יכולה המדינה לתרום לחיזוק הסולידריות כוללים את התחום החינוכי-ערכי, התחום החברתי-כלכלי, התחום המשפטי ובעיצוב אווירה תומכת סולידריות, כמפורט להלן:

- **התחום החינוכי-ערכי:** טיפוח ערכי שוויון, הוגנות, כבוד, יחס לזולת, הכרת האחר וסיפורו, שמירה על זכויות אדם, והבניית תחושת שייכות.
- **התחום החברתי-כלכלי:** יישום מדיניות חברתית-כלכלית המכוונת לצמצום פערים והחותרת לשוויון בין קבוצות חברתיות תוך הכרה וכיבוד השונות.
- **התחום המשפטי:** אימוץ נורמות משפטיות המונעות אפליה, הדרה, דה-לגיטימציה והסתה בין הקהילות השונות, תיקון חקיקה המעכבת סולידריות וקידום נורמות המעצימות את עיקרון השוויון ותומכות בפלורליזם ובהכרה בשונות על בסיס דתי או ערכי.
- **עיצוב אווירה תומכת סולידריות (ממשלה, כנסת, בית הנשיא):** הבנייה וקידום של נרטיב מאחד למדינת ישראל, קידום סדר יום חברתי המעודד סולידריות, ייזום פרויקטים ותמיכה ציבורית ופיננסית בפעולות המגבירות סולידריות.

רשויות מקומיות: יתרונן הגדול של הרשויות המקומיות הוא בהיותן קרובות לציבור וביכולתן לזהות מקרוב את אתגרי הסולידריות בהתייחס למאפייני הרשות ולמאפייני תושביה. הרשות המקומית יכולה להעניק לקבוצות מיעוט שבתחומה מרחב השפעה, נוכחות ושותפות גם כאשר קבוצות אלה אינן נוכחות במרחב הארצי בשל גודלן. יש בידי הרשויות המקומיות כדי לעצב ולהבנות סולידריות חברתית במרחב הרשותי באמצעות מוסדותיהן, באמצעות הקשר הישיר עם תושביהן ובאמצעות עידוד ארגוני חברה אזרחית הפועלים בתחומן. תחומי ההשפעה בהם יכולות הרשויות לתרום לחיזוק ולהבניית סולידריות חברתית במרחב אחריותן כוללים חינוך וחברה, רווחה, תכנון המרחב הציבורי העירוני והשפעה על המרקם החברתי המקומי. יש לשקול העברת סמכויות שיתרמו לקידום סולידריות מהמסגרת המדינתית אל המרחב המוניציפאלי-קהילתי.

מנהיגות קהילתית, פוליטית וחברתית: למנהיגות אזרחית, קהילתית פוליטית, דתית/רוחנית (והגם שהיא פועלת בזיקה לערכים של קהילתה) יש יכולת רבה להעניק השראה וליצור שפה ושיח מקדם סולידריות. הדברים נכונים לא רק בתוך קהילתה אלא גם בין הקהילות השונות וברמת המדינה באמצעות דוגמה אישית ובכלי השפעה אחרים.

ארגוני חברה אזרחית: ארגוני החברה האזרחית יכולים לשמש סוכני סולידריות משמעותיים. מרחב הפעולה של ארגוני החברה האזרחית משתרע החל ביצירת אווירה תומכת סולידריות ועד להובלה של אסטרטגיות לקידום סולידריות ברמה המדינתית, המקומית והקהילתית.

תקשורת: לתקשורת על כלל מרכיביה (המסורתית והמקוונת) יכולה להיות תרומה עצומה לחיזוק הסולידריות בחברה בכל אחת מהקבוצות המרכיבות אותה באמצעות תרומתה לעיצוב תודעה של שותפות, שוויון ואחווה.

שיתוף הציבור: הרחבה של תהליכי שיתוף ציבור במישור המדינתי והמקומי במטרה להגביר את מעורבות הציבור בתהליכי קבלת החלטות ועיצוב מדיניות ושכלולם של התהליכים והתאמתם לצרכים השונים ולרגישויות השונות של הקהילות תסייע לחזק את הסולידריות החברתית ולקדם את האמון במוסדות הדמוקרטיים.

ג. המלצות עיקריות לקידום סולידריות

ניתוח אתגרי הסולידריות כפי שהוצגו לעיל מעלה כי אסטרטגיות המקדמות סולידריות בחברה הישראלית בין קבוצות חברתיות וקהילות שונות ובין פרטים צריכות להיות מכוונות כדי להשיג את המטרות הבאות: לבנות ולחזק את השותפות, להעמיק את תחושת השייכות, לבסס את ההיכרות ההדדית ולהוביל להכרה ולכיבוד השונות.

סעיף זה מתמקד בארבעה תחומים עיקריים שיש בהם כדי לקדם ולחזק את הסולידריות בישראל, ואלו הם: הנחלת ערכי שוויון וייצוגיות; חינוך והיכרות; תכנון המרחב הפיסי והסמלי; ובניית מארג חברתי רב-קהילתי.

ארבע המטרות שסומנו לעיל הן העקרונות על בסיסם נבחרו האסטרטגיות שכללנו להלן ובארבעה תחומי פעולה המוצעים כאן. על פי עקרונות אלה יש לבחון אותן. מימוש האסטרטגיות המפורטות מחייב תקצוב, חקיקה ככל שתידרש ומבנה ארגוני ליישום.

01. הנחלת ערכי השוויון והייצוגיות

נדבך משמעותי לחיזוק תחושת השייכות והשותפות בחברה הוא הנחלה ומימוש ערך השוויון בין כלל האזרחים בישראל כערך יסוד בחברה, כעיקרון מרכזי במשטר דמוקרטי וכערך מרכזי שהנחה את האבות המייסדים של מדינת ישראל כפי שעולה ממגילת העצמאות. ערך השוויון שולל אפליה או העדפה של בני אדם מטעמי גזע, צבע, מין, לשון, דת, השקפה, לאום, מוצא עדתי, מעמד חברתי, נטייה מינית וגיל. לשם מימוש ערך השוויון אנו מציעים את האסטרטגיות הבאות:

שוויון אזרחי: הענקת שוויון אזרחי מלא לכל אזרחי ישראל; הקצאת משאבים שוויונית ובה בעת דיפרנציאלית המכוונת לצמצום פערים; מניעת כל אפליה והדרה בין אזרחים על בסיס דתי, אתני, מגדרי או אחר.

שוק העבודה: הענקת שוויון הזדמנויות בתעסוקה, בשירות הציבורי ובשוק החופשי והחלת מדיניות פרואקטיבית, הכוללת תמריצים, ליצירת שוויון וייצוגיות בתעסוקה, בשכר ובאפשרויות קידום לכלל המגזרים ובכל הרמות.

השתתפות במרחב הציבורי-פוליטי

- עידוד פרטים וקבוצות שונות להשתתף במרחב הציבורי-פוליטי המקומי והארצי.
- הטמעת מנגנונים לשיתוף ציבור בתהליכי קבלת החלטות ועיצוב מדיניות ברמה המקומית והארצית.
- חתירה לייצוגיות של הקבוצות השונות במרחב הציבורי, הן במרחב הפוליטי הארצי והמקומי הן בתחומים המקצועיים (חברה, כלכלה, שירותי בריאות, ועוד).

02. חינוך והיכרות

מערכת החינוך יכולה לשמש גורם מוביל בהנחלת ובהבניית הסולידריות כרעיון וכערך בחברה הישראלית ולתרום להטמעת ערך השוויון, להעמקת תחושת השייכות, לביסוס ההיכרות ההדדית ולהכרה בשונות. החינוך לסולידריות צריך להקיף את כל שלבי החינוך ובאופן מותאם. האסטרטגיות אותן אנו מציעים מתייחסות אל הפעולה החינוכית. בהכירנו את רצונן של קהילות שונות לשמר חינוך נבדל אין אנו מתייחסים בהמלצות לאפשרויות של שינוי כולל של המבנה הארגוני המגזרי הקיים כיום. אלה האסטרטגיות המומלצות בתחום החינוך:

חינוך לסולידריות

- פיתוח, העצמה והטמעה של תוכניות חינוך המעמידות במרכזן את ערך האדם, את כבודו ואת זכויותיו.
- פיתוח, העצמה והטמעה של תכניות שמטרתן לחזק את השותפות בין הקהילות השונות, להעמיק את תחושת השייכות לחברה ולמדינה, להיכרות הדדית בין קבוצות ולהכרה בריבוי של הזהויות והקהילות ובעולמן השונה.

- כחלק מפיתוח, העצמה והטמעה של תכניות אלה אנו ממליצים על בניית הכשרות מורות.ים משותפות מזרמי חינוך שונים בנושאים העומדים בזיקה לארבע המטרות שסומנו לעיל (שותפות, שייכות, היכרות והכרה).

- החלת חובת לימודי שפה ותרבות של הקהילות השונות בזרמי החינוך השונים.

מפגשים: עידוד תכניות המקיימות דיאלוגים ישירים בין פרטים ובין קבוצות חברתיות שונות באמצעות מפגשים משותפים של תלמידים ותלמידות מזרמים מגוונים, מקבוצות דתיות או לאומיות שונות. בקבוצות שונות המפגש יתקיים לעיתים באמצעות למידה על הזולת ועל תרבותו ולא בהכרח במפגש פיסי עמו.

מערכות חינוך "רב-תרבותיות":

- הקמה, הרחבה ועידוד בתי ספר המשרתים אוכלוסיות מגוונות (דתית, אתנית, מעמדית).

- הקמה, הרחבה ועידוד (גם תקציבי) של מסגרות לחינוך בלתי פורמלי, כגון: תנועות נוער, מתנ"סים קהילתיים ועוד לקיום פעילויות המשלבות אוכלוסיות מקבוצות מגוונות.

03. תכנון המרחב הפיזי והסמלי

למרחב הפיסי והסימבולי יכולה להיות השפעה רבה על תחושת השייכות, על חיזוק השותפות ועל ההיכרות ההדדית בין קבוצות חברתיות וקהילות. עם זאת, בעת תכנון המרחב הפיסי יש לתת את הדעת לרצונן של קהילות שונות להתגורר במרחב נבדל על מנת לשמר את אורחות חיי קהילתן. עיצוב המרחב הפיסי והסימבולי צריך לייצר את השילוב המתאים בין השאיפה לקדם חיים משותפים, ליצור תחושת שייכות ולעודד היכרות לבין הרצון לקיים מרחבים נבדלים. שילוב זה מחייב לאפשר מגורים נפרדים של קהילות המעוניינות בכך אך בד בבד לקיים ולעצב מרחבי מפגש פיזיים, מבניים ואחרים. אלה האסטרטגיות המומלצות:

עיצוב מרחבי מפגש

- **שותפויות מרחביות:** הקמת מחוזות כישויות פוליטיות הפועלות בין השלטון המרכזי לבין הרשויות המוניציפליות הכוללות בתוכן ייצוג של כלל הקהילות במרחב. מחוזות אלה יתבססו על איגוד המחוזות הקיימים כיום בשלטון המרכזי ויהיו כפופים לדרג פוליטי נבחר של המחוז. מבנה זה יאפשר דיאלוג בין קהילות שונות ויחייב שותפויות בסוגיות רלוונטי ברמת המחוזות.

- **מרכזי שירות לאזרח:** תכנון ומיקום שירותים אזוריים, כגון: קופות חולים, מתנ"סים חדשים, בתי חולים, משרדי ממשלה כך שאלה ייצרו מרחבי מפגש בין קבוצות חברתיות מגוונות.

- **מרכזי מסחר ותעשייה:** תכנון ומיקום מרכזי מסחר ותעשיה כך שאלה ייצרו מרחבי מפגש בין קבוצות חברתיות מגוונות.

- **הכשרות בשירות הציבורי:** הכשרות לבעלי תפקיד ייערכו תוך שהן כוללות משתתפים ממגוון אוכלוסיות וישמשו מרחבי מפגש; יפותחו קורסי הכשרה בשירות הציבורי לבעלי תפקידים שעתידים לעבוד מול ועם קבוצות אוכלוסייה מגוונות אתנית, לאומית, מגדרית בשירות הציבורי, ובכלל זאת: בגורמי אכיפה, במשרדים המעניקים שירותים לאזרחים.יות, בפיקוד העורף, ברשויות מוניציפליות ועוד.

עיצוב המרחב הסימבולי

- **שילוט:** שלטי חוצות ברחובות, בכבישים עירוניים ובין-עירוניים, בכרוז שדה התעופה, בכרוז רכבת ישראל ובתחבורה הציבורית ועוד יכלול את השפה הערבית.

- **אירועי חוצות:** עידוד קיומם של אירועי חוצות משותפים לכלל הקבוצות החברתיות – תחרויות ומרוצים, פסטיבלים (מוזיקה, קולנוע, אוכל וכדומה) בחירת מיקום האירועים תשקף את מגוון הקהילות ואת פריסתן במרחב.

- **סיוע:** מוסדות סיוע וערבות הדדית שמקורם בחברה האזרחית ישרתו את כלל האוכלוסיות. ארגון "יד שרה" הוא דוגמה לכך.

04. מארג חברתי רב-קהילתי

תפיסת המרקם החברתי בישראל כמארג רב-קהילתי היא חיונית כדי להכיר ולכבד את הדיפרנציאליות הקיימת בין הקבוצות החברתיות השונות. מטרת האסטרטגיות בתחום זה היא לעודד יחסים בין קבוצות וקהילות שונות וביניהן לבין המסגרת המדינתית ובאופן המקיים הן את תחושת השייכות לקבוצה ולקהילה הן את תחושת השייכות למדינה. דרכי פעולה מומלצות הן:

המועצה הישראלית: הקמת מועצה ארצית שתהא מורכבת מנציגי כלל הקבוצות החברתיות והקהילות השונות ותהווה במה פורמלית לקולות שונים בחברה הישראלית בה יוכלו להידון נושאים העומדים בזיקה לדמותה, לערכיה ולחזונה של החברה הישראלית.

נרטיב ישראלי משותף: במאמץ לקדם ולחזק את הסולידריות בישראל תפעל המועצה הישראלית כדי לגבש חזון אזרחי משותף לכלל אזרחי המדינה המכוון אל טובת הכלל ואל שגשוגה ופיתוחה של המדינה.

דגשים ליישום האסטרטגיות:

א. המאמץ לקידום ולחיזוק סולידריות בישראל והיקף העשייה הנדרש במסגרתו הוא רב-ממדי ויחייב מבנה ארגוני ייחודי שירכז את המאמצים השונים.

ב. יש לעודד יוזמות של גופי חברה אזרחית ושל גופים מוסדיים כדי לקדם ולחזק את הסולידריות באמצעות תמריצים רלוונטי. ליווי היוזמות השונות במחקרי הערכה יאפשר לאמץ את האפקטיביות שבהן כמדיניות ממשלתית.

ג. יש לאמץ את העיקרון לפיו כל חלקי החברה הישראלית יהיו שותפים לחובות ולזכויות, כאשר כל אחד יתרום לחברה ויהיה חלק ממנה, על פי יכולותיו, עקרונותיו וצרכיו. כך גם הפטורים משרות צבאי ייקראו לשרות אזרחי / קהילתי (כמו במשטרה, בכיבוי אש והצלה, בשירותי הבריאות, החינוך והרווחה).

ד. יידרש תיעדוף של אזורי הפעולה לקידום סולידריות. ולדוגמה, העדפת ערים מעורבות ואזורי חיכוך, בצד בניית מודלים של הצלחה.

ה. המאמץ יכלול פעולות הנשענות על יתרונות המרחב הדיגיטלי.

ו. יש לקבוע שכל פגיעה במאמץ לקידום ולחיזוק סולידריות בישראל תזכה לאכיפה קפדנית בהתאם לחוק.

חלק ב': שיקום אמון הציבור במוסדות השלטון

מובילי הקבוצה:
פרופ' תמר הרמן, פרופ' מוחמד ותד, פרופ' שחר ליפשיץ, ד"ר עידית שפרן-גיטלמן

"אמון הוא כמו אויר לנשימה, כאשר הוא קיים אף אחד לא שם לב אבל כאשר הוא איננו כולם מבחינים בכך". וורן באפט.

חלק זה של הסיכום מתמקד בירידת אמון הציבור בישראל במוסדות השלטון ובאסטרטגיות לחיזוקו. למרות שנושא האמון הפוליטי שגור כמעט על כל לשון, מדובר במושג חמקמק וקשה להגדרה. לצורך דיון זה יוגדר אמון כציפייה מבוססת של האזרחים והמגזרים לכך שהמנהיגות, ברמה הקהילתית, המקומית והמדינתית, תייצג ותפעל לטובתם ולמען קידום צרכיהם הבסיסיים, ללא משוא פנים, לפחות בנושאי הליבה. אמון מבוסס על המידה שבה אזרחים מאמינים, כנקודת מוצא, שהכוונות של מוסדות המדינה כלפיהם הינן חיוביות ונועדו להיטיב עימם. יצירת ציפייה כזאת הינה מלאכה מורכבת, שנדרשת להתמודד עם החשדנות הבסיסית של קבוצות ופרטים שונים כלפי מוסדות המדינה.

אמון אינו זהה לתמיכה פוליטית או מותנה בהערכת ביצועים של השלטון, אך הוא מושפע מהם. התוצר הראשי של אמון הציבור (או העדרו) מתבטא, כפי שמלמד גם משבר הקורונה בעולם, בנכונות של הציבור ככלל ושל חלקיו השונים, לציית להוראות השלטון, גם אם אלה אינן מקובלות או אף מובנות, וזאת גם ללא קשר לסוג המשטר. יש הכורכים במושג אמון הציבור גם רבדים רלוונטיים נוספים של אמון, כמו בין קבוצות חברתיות שונות באוכלוסייה (נדון ומוצג בפרק הסולידריות), בין הגורמים השונים בתוך הממשל (נדון ומוצג בפרק המשילות) ואף מצד הממשל כלפי הציבור או חלקים ממנו. יש היזון חוזר בין אמון הציבור למנהיגותו הפוליטית לבין המרכיבים האחרים.

01. הערכת מצב ואפיוני האתגר

האמון במוסדות הפוליטיים בישראל (הממשלה, כולל ראשיה ומשרדיה, הכנסת והמפלגות, מערכת המשפט וגורמי מערכת הביטחון) נמצא במגמת ירידה מזה זמן. מדדי האמון בממשלה צנחו עוד יותר במהלך משבר הקורונה, בדומה למדינות אחרות במערב. נראה כי הסיבה העיקרית לכך היא ההערכה הנמוכה של מרבית הציבור, ברוב החברות המרכיבות אותו, תפקודה, מול הציפיות והצרכים, כפי שאלה נתפסים על ידו .

הסיבות לשחיקת האמון הן רבות. בין השאר מדובר באי הצלחה מתמשכת של הגורמים המוסמכים לטפל בבעיות חברתיות, כלכליות וביטחוניות הרות גורל, בריבוי של ערוצי תקשורת שחלקם "מייצרים" ו"מתווכים" חדשות כזב ויוצרים "ערפל " תודעתי אצל צרכני התקשורת, ולא פחות מכך – בפוליטיקה העמוסה בדה-לגיטימציה מהותנית של יריבים פוליטיים, המשפיעה לרעה על אכיפה לא שוויונית של חוקים ותקנות.

אמון מהסוג בו אנו דנים כאן יכול להיות הדדי ויכול גם להיות חד-צדדי, הוא נבנה לאורך זמן על סמך ניסיון עבר חיובי עם מושא האמון ויש לכך משמעויות מעשיות ניכרות בכל הקשור ליכולתה של המדינה למלא את יעודה העיקרי ולתפקד בצורה סבירה בעיקר בתקופות משבר.

02. מסגרת רעיונית כמענה לאתגר

אנו מזהים מספר גורמים עיקריים המעצבים את אמון הציבור, כמו: א) מקצועיות ממשלית תפקודית; ב) שקיפות בתהליכי קבלת ההחלטות ודרך הצגתן הפומבית; ג) מידת היישום של החלטות הממשלה בשטח – החל בהקפדה על אכיפה שוויונית של חוקים ותקנות וכלה במימוש נרחב של החלטות המתקבלות בממשלה; ד) מידת הייצוג של הקבוצות השונות בממשלה וברשויות השלטון המרכזיות במדינה דמוקרטית ורמת נגישותם אליה; ה) תחושה ציבורית של ביטחון שהמדינה פועלת למען תושביה בשוויון מרבי.

גורמים אלה ואחרים משפיעים מאוד על יכולת התפקוד של המערכת המדינתית וגופי הממשל ועל האופן בו אלה מתווכים את פעולותיהם מול הציבור ומצליחים להניע את האזרחים לפעולה על פי המצופה מהם.

נדגיש שאין מקום או צורך בציפייה לאמון מוחלט של כלל הציבור וכל החברות בממשלה ככזו. בדמוקרטיה יש תפקיד חשוב לגישה ביקורתית ואף לחשדנות מצד הציבור כלפי הפוליטיקאים הנבחרים, מקבלי ההחלטות. עם זאת, על מנת לחזק את אושיות המדינה ואת יכולתה להתמודד בהצלחה עם אתגרים מסוגים שונים יש הכרח לשקם את האמון הנוכחי הנמוך של הציבור במוסדות השלטון בישראל, לצמצם את הפערים בין שיעורי האמון במרכיבים שונים של המערכת השלטונית ולהגיע למצב של אמון סביר ויציב של מרבית הציבור במערכות השלטוניות. זה צריך להיות יעד מרכזי עבור ההנהגה הפוליטית ועבור הציבור כולו.

בנייתם של מרכיבי האמון הינה מלאכה ממושכת המחייבת מודעות ורצון גם כדי לפעול למען האזרחים על פי צורכיהם וגם כדי לתקשר בצורה אמינה ודיפרנציאלית עם הציבור על כל מרכיביו וצרכיו (הסותרים לעתים). חולשתם של מרכיבים אלה פוגעת בממשק הנדרש בין המדינה לאזרחיה ובנכונות הציבור לציית לחוק ולהחלטות הממשלה. לכן, אמון הוא אחד המנועים העיקריים להנעת תהליכים חיוניים ברמה הלאומית. העדרו גורם לנזקים של ממש. האתגר של בניית וחיזוק האמון מחייב מערך שלם של מענים מתחומי תוכן שונים כגון יצירת קוד אתיקה רלוונטי, הגברת הגיוון של משרתי ציבורי וקידום שקיפות. נוסף לכך, המערכות הציבוריות במגוון תחומי החיים נדרשים להירתם למשימה ולשאת את תרומתן הייחודית.

03. המלצות עיקריות לקידום האמון

על רקע זה נציע מספר כיוונים עיקריים לקראת השבת האמון של הציבור במוסדות השלטון לרמה סבירה.

הראשון בהם הינו מודעות והכרה של הצמרת המדינתית בישראל בדבר קיומה של בעיה יסודית הנוגעת לאמון קבוצות שונות בציבור ברשויות השלטון ובדבר תרומתה לכך בהתנהלותה היא, וכן הבנה כי בעיה זו מהווה מכשול משמעותי בניהול ענייני המדינה. מודעות והכרה מעין אלה נדרשים גם לצורך הבנה כי הממשלה היא שצריכה ליטול על עצמה את האחריות הראשית לשינוי המצב ולזכות שוב באמון הציבור בה על פי תכנית סדורה ויעדים מדויקים ושקופים.

בהקשר זה נציע מספר כיווני פעולה המיועדים לחזק את אמון הציבור בממשלה ובמוסדותיה:

הרחבת הייצוגיות

לצד הפתרונות המכוונים לשיקום האמון של האזרחים במוסדות השלטון יש להתמודד גם עם סוגיית האמון בין האזרחים לבין עצמם, בין קבוצות חברתיות ובין מקבלי שירות לנותני שירות. לא ניתן לחבר מרשם פלאים שישנה את הגישה השלילית של הציבור בישראל כלפי מוסדות המדינה ומנהיגיה. עם זאת, ניתן לבצע מספר מהלכים שעשויים להקל על תהליך השבת אמון הציבור ואף בפרק זמן לא ארוך מאוד באופן יחסי. בין מהלכים אלה אפשר להמליץ על:

א. הרחבת הייצוגיות לקבוצות מוחלשות בתוך מנגנון מקבלי ההחלטות ונגישות של הציבור לתהליך קבלת ההחלטות. זאת, באמצעות קידום תהליכי שקיפות וביזור, כגון העברת פעילויות לעיריות ולמועצות מקומיות.

ב. מאמץ ממלכתי רחב ורב-ממדי לקיום שיח בונה בין קבוצות שונות בחברה הישראלית (חילונים, דתיים, חרדים, ערבים) ותתי-קבוצות, ברמה הממסדית והאזרחית, תוך הישענות על גורמי החברה האזרחית. זאת, לצורך צמצום הדה-לגיטימציה הא-פריורית של קבוצות חברתיות ושל גופים הממוקמים בשולי הקונצנזוס של הרוב היהודי.

ג. אבחון ומיפוי ציבורי רחב, תוך התמקדות בקבוצות חברתיות עיקריות, אודות הסיבות להיעדר אמון (או למדד אמון נמוך באופן יחסי) במוסדות השלטון כפי שאלה נתפסות על ידי אזרחים.יות מבין קבוצות אלה וגיבוש תכניות להתמודדות עם סיבות אלה ותיקונן, ככל הנדרש.

ד. קביעת כללי משחק ברורים ובני יישום ברשתות החברתיות ובשאר אמצעי התקשורת.

ה. איתור מערכים שאמון הציבור בהם הוא שחוק פחות (למשל, רשויות מקומיות, גורמי מקצוע ומנהיגים רוחניים), גיוסם לתהליך חיזוק אמון הציבור והעברה של חלק מתהליכי קבלת ההחלטות ויישומם לידיהם באמצעות ביזור מערכתי.

ו. קמפיין הסברתי נרחב ורצוף (כמו זה המאורגן כעת על ידי משרדי החינוך והבריאות), המעצים עשייה בפועל, באמצעות כל צינורות התקשורת, המכוון לכל הקבוצות בחברה הישראלית, בהתאמה למאפייניהן התרבותיים / פוליטיים, המיועד לחזק את הסולידריות בציבור ואת האמון שלו בממשלה ובמוסדותיה.

גיבוש קוד אתי מחייב

רמת האמון של האזרח בבעלי התפקידים הממלכתיים או הציבוריים היא רמת הציפייה המבוססת של האזרחים שבעלי התפקיד הממלכתי פועלים לרווחת הציבור כולו. ההתנהלות של בעל.ת תפקיד כוללת תחומים מקצועיים ואתיים. השיקולים המקצועיים מבוססים על עולם התוכן של התפקיד. השיקולים האתיים מבטאים את התפיסה בדבר ההתנהלות הראויה של בעל התפקיד בתור שכזה. לאזרחים אין גישה, בדרך כלל, אל השיקולים המקצועיים של בעל.ת התפקיד, במיוחד כשאלה שיקולים כללים הדורשים קבלת החלטות בדבר הכלל או בדבר קבוצות גדולות של אזרחים. לכן רמת האמון של האזרחים בבעלי התפקיד לא יכולה להיות מבוססת על היכרות עניינית, מפורטת ומשמעותית עם עולם התוכן של בעל התפקיד.

לפיכך, אמון האזרחים בבעלי התפקיד יכול להיות מבוסס על הציפייה שאלה פועלים על פי האתיקה המוגדרת של תפקידם, שהם מקבלים החלטות על יסוד שיקולים מקצועיים וללא שיקולים אישיים או שיקולים זרים אחרים.

כדי לכונן, לקיים ולטפח את אמון הציבור, שהוא הלכה למעשה אמון האזרחים בבעלי התפקיד, צריכים להתקיים מספר תנאים:

א. האתיקה של בעלי התפקיד צריכה להיות מחייבת, גלויה ומקובלת;

ב. בעלי התפקיד נוהגים על פי האתיקה של תפקידם;

ג. מתקיים מנגנון אמין ושקוף הבודק את התנהלות בעלי התפקיד בתחום האתיקה של תפקידם. האתיקה של חברי ממשלה (ראש הממשלה, שרים וסגני שרים) ושל בכירים בכל משרדי הממשלה והגופים הממשלתיים, כמו גם של רשויות מקומיות, צריכה להיות מחייבת, לפי חוק מסמיך (בדומה לאתיקה של השופטים) או לפי החלטת ממשלה. היא צריכה להיות גלויה ושקופה. המנגנון הדרוש למעקב אחר ההתנהלות של השרים צריך להיות אמין, כשרצוי להעמיד בראשו שופט בדימוס מבית המשפט העליון או אדם אחר בעל שיעור קומה דומה.

מערכת החינוך כמקדמת אמון

בניית האמון של הציבור במוסדות השלטון, בעיקר על רקע הצניחה באמון הציבור בחלק ממוסדות המדינה, כמו גם בניית אמון בין חלקים שונים בציבור, הינו תהליך ארוך ומורכב. אנו קובעים בזה כי למערכת החינוך תפקיד הכרחי ומרכזי במאמץ לאומי שכזה. מערכת החינוך יכולה וצריכה להירתם כדי להתמודד עם כלל האתגרים הנדונים במיזם זה, גם אתגרי האמון, כמו אתגרי הסולידריות והמשילות, הכרוכים זה בזה. זאת, כמאמץ ערכי מוביל ובאמצעות מגוון תכנים ותהליכים לאורך שנות הלימוד.

להלן מספר כיווני פעולה מומלצים:

א. עיסוק מעמיק ורצוף במוסדות הלימוד, החל בחטיבת הביניים ובמסגרות החינוך הבלתי פורמאלי, במהותה של השיטה הדמוקרטית, בדילמות שהיא מציגה ובתפקידם של מוסדות המדינה בהקשר זה.

ב. עיסוק מתמשך ורצוף בשאלות אקטואליות לשם יצירת שיח ערכי מבוסס ידע, בדגש על הגברת האמפתיה והיכולת להתבונן על סוגיות ציבוריות דרך עיניו של האחר.

ג. הגברת המעורבות החברתית כאמצעי להיכרות בלתי אמצעית עם החברה הישראלית. מעורבות זו תוכל להעמיק את ההיכרות של תלמידים אודות קבוצות וקהילות בחברה מעבר לתדמית ולדימויים המשתקפים באמצעי התקשורת.

ד. עידוד תלמידים לפעילות ציבורית התנדבותית, גם במוסדות החינוך וגם בגופים של החברה האזרחית, כמו תנועות נוער.

ה. קיום תהליך חינוכי שעוסק במתחים רלוונטיים לעידן הנוכחי – מהפכת המידע והשפעתה על הזירה הציבורית, עלייתם של הרשתות החברתית, השפעת תופעות של "פייק ניוז" ועוד.

ו. קיום מפגשים של תלמידים עם משרתי ציבור לצורך חשיפת הערכים, המניעים והנרטיבים של אותם משרתי ציבור כמו גם הדילמות והמתחים שמאפיינים את תפקידם.

ז. תכנון וביצוע תהליכים חינוכיים שחושפים תלמידים לדילמות ערכיות ומקצועיות שעומדות בבסיס העבודה של השירות הציבורי. באמצעות משחקי תפקידים וחקרי מקרה ניתן להכניס תלמידים "לנעלי מקבלי החלטות", ולהציג בפניהם את האתגרים והמורכבויות, שכרוכים בעשייה ציבורית.

ח. מערכת החינוך יכולה לסייע להגביר את אמון הציבור במוסדות השלטון באמצעות טיפוח אתוס של שירות ציבורי בקרב התלמידים. העיסוק בשירות הציבורי עשוי לתרום ליצירת מוטיבציה להתגייס למשרות בשירות המדינה בקרב מגוון קבוצות בחברה שנמצאות היום בתת-ייצוג במוסדות המדינה. מאמץ זה צריך להיות מכוון, מתוכנן ומתוקצב על ידי משרד החינוך. אולם חייבים להשתתף בו יחד כלל הגורמים, כמו הרשויות המקומיות, בתי הספר, המנהלים, המורים וההורים, האקדמיה והחברה האזרחית.

חלק ג'
קידום ממשל אפקטיבי ויעיל, משילות ופוליטיקה יציבה

מובילי הקבוצה: פרופ' יובל שני, פרופ' סמי סמוחה, ד"ר ת'אבת אבו ראס, רענן דינור

פרק זה מתמקד בקידום המשילות השלטונית בישראל. קבוצת ממשל, משילות ופוליטיקה נפגשה חמש פעמים, הן בפורום מובילי הקבוצה והן במליאתה וזאת על מנת להשתמש בניסיון של חבריה וחברותיה ולהציג כיווני התערבות מרכזיים בתחומי הממשל והפוליטיקה שישמשו מענה לאתגר הנוכחי בתחום זה המונח לפתחה של החברה הישראלית. בין המפגשים הוחלפו טיוטות של מסמכים. מסמך זה מסכם את פעילות הקבוצה.

כיווני ההתערבות המוצגים כאן משקפים חזון לממשל תקין, יעיל, הוגן יציב ודמוקרטי. לשם כך מוצעות מגוון התערבויות: חלקן לטווח קצר וחלקן לטווח הארוך, חלקן מבניות וחלקן נקודתיות אך חשובות, חלקן נותנות מענה לבעיות בוערות וחלקן מניחות תשתית לתיקון יסודי בעתיד. מסמך זה מותיר גם מקום להמשך עבודת מטה כדי לגבש את הפרטים המדויקים של כיווני ההתערבות המוצעים ובאמצעות המערכת הפוליטית, המקצועית והחברה האזרחית.

01. <u>הערכת המצב ואפיוני האתגר</u>

הממשל בישראל הוא דמוקרטיה הליכית (procedural democracy), יציבה, ללא חוקה (אך עם חוקי יסוד) המקדמת את הערכים ההגמוניים של הציונות. ברמה הכלכלית-חברתית, הגם שישראל נוסדה כמדינה בעלת אתוס חזק של מדינת רווחה, עם השנים חלה שחיקה במחויבות המדינה לנושאי רווחה ובמקביל הפערים בין קבוצות אוכלוסייה שונות גדלו. היעדר ההפרדה בין דת ומדינה והיחסים המתוחים בין רוב למיעוט פוגעים באופי הליברלי של המדינה ובתחושת השייכות של חלקים ניכרים מאזרחיה. יש הסכמה, בקרב היהודים, על היותה של ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית; אך שוררת מחלוקת גדולה ביניהם על אופי הדמוקרטיה של המדינה, על אופייה היהודי ועל המידה והדרכים לאיזון ביניהם.

ההגמוניה של התפיסה הציונית והסכסוך הישראלי-פלסטיני יוצרים שסע עמוק בין היהודים והערבים אזרחי ישראל. המחלוקות על אופייה היהודי והדמוקרטי של המדינה, מעמד הדת וחוסר היכולת להגיע להכרעה על עתיד שטחי יהודה ושומרון יוצרים שני גושים מרובי-מפלגות ובלתי יציבים. התחרות העזה על השלטון בין הגושים בדפוסים המפלגתיים השבירים מקטינה את רמת התפקוד של הממשלה ושל המערכת הפוליטית. מערכות הבחירות החוזרות והנשנות של 2019 - 2021 העמיקו את הקיטוב בחברה הישראלית. רוב היהודים הם תומכי ימין אך החבירה של הערבים לגוש המרכז-שמאל מביאה ,בדרך כלל, לידי איזון כוחות בין הגושים. שני הגושים חלוקים גם על דרכי הפתרון של בעיות יסודיות במדינה ורוב הניסיונות לתקן אותן צפויים להיות חד-צדדיים ולשקף את האינטרס של הגוש השולט.

<u>אפיוני האתגר</u>

שיטת הממשל הישראלית והפוליטיקה המתנהלת במסגרתה מתאפיינות במספר בעיות עומק המצריכות התמודדות יסודית, מקיפה וממושכת יותר מאשר בעבר. בעת הנוכחית, ניתן אף לומר שעצם המסגרת שבה הפוליטיקה מתנהלת, כלומר, הנורמות הפוליטיות וכללי המשחק החוקתיים, נתונים בחוסר יציבות משמעותי ויוצרים חסמים לניהול שוטף בשגרה

ובחירום (כמו משבר הקורונה ומשברים ביטחוניים). נוסף לכך, תוצאות הבחירות כבר אינן מספקות, בשנתיים האחרונות, את ההכרעה הפוליטית שיכולה להקנות יציבות והקמת ממשלה. מוצע בזה לאפיין את הנושאים הבאים כנושאי ליבה באפיון האתגר:

- המערכת החוקתית, מתאפיינת בהעדר הסכמה יציבה על "כללי המשחק" הבסיסיים, על ערכי היסוד ועל היבטים או כיוונים מרכזיים שיוכלו לבסס חזון משותף. מצב דברים זה מייצר, בהגדרה כמעט, מערכת פוליטית וממשלית בלתי יציבה, וזאת במציאות של שסעים חברתיים עמוקים וקיומו של מתח כרוני בין קבוצות הרוב לקבוצות המיעוט. המצב הנוכחי בישראל מאתגר באופן מיוחד וזאת בשל –

א. מחלוקות חריפות "מסדר ראשון" הנובעות מהתנגשות בין חזונות קבוצתיים כמו שתי מדינות לשני עמים לעומת רעיונות של ארץ ישראל השלמה, שוויון מלא בין נשים לגברים מול תפיסות דתיות ושמרניות וזכויות לאומיות למיעוט הערבי מול הדגשת האופי היהודי של המדינה;

ב. העדר הסכמה על כללים "מסדר שני", כגון איך קובעים הסדרי יסוד (או חוקי יסוד), מה מידת היציבות שלהם (למשל, השריון שלהם והיכולת להתגבר עליהם) ולמי יש לגיטימציה לפרש וליישם אותם;

ג. תרבות פוליטית של העצמת מחלוקות, פופוליזם ושיסוי;

ד. דינמיקה פוליטית בלתי סובלנית החותרת או מובילה להחרפת הבעיות הניצבות בפני המדינה, מתמקדת בטווח הקצר ובמתן מענה מידי לרחשי הלב של הציבור ואינה ממוקדת דיה במאמץ אסטרטגי למצוא להן פתרונות ארוכי טווח.

- המערכת הפוליטית מתאפיינת ברמה נמוכה, יחסית, של ייצוג ואחריותיות פוליטית – מספר מאפיינים, ובפרט בעת הנוכחית, מחריפים את הבעיה הכללית: (1) בישראל מתקיימת שיטת בחירות ארצית מלאה ללא רכיב אזורי שמקשה על הייצוג הפוליטי הישיר של האזרחים; (2) ישראל מתאפיינת בפוליטיקה פופוליסטית ופוליטיקה של זהויות, שמובילות לאובדן נורמות של ממלכתיות, לפוליטיקה מגזרית קיצונית ולפוליטיקה של עריצות הרוב; (3) ישראל מתאפיינת בתפיסה של האזרחות של המיעוט הערבי כאזרחות מדרגה שנייה, דבר המתבטא ברתיעה מפני שיתוף הערבים בשלטון (רתיעה שלא מנעה הפעם הצטרפות מפלגה ערבית לקואליציה); ו-(4) ישראל מתאפיינת בתרבות פוליטית שאינה נוטה לתגמל אישי ציבור על הצלחות ואינה נוטה לגבות מהם מחיר על כישלונות.

- רמה גבוהה מדי של ריכוזיות, הריכוזיות של הכוח הפוליטי בישראל רבה הן בחלוקת הכוח בין הממשלה לכנסת והן בחלוקת הכוח בין השלטון המרכזי למקומי. היות שכל ממשלה בישראל היא ממשלה קואליציונית הנשענת על רוב בכנסת, הקואליציה שולטת בכנסת ולעיתים קרובות אף מרוקנת את כוחה האוטונומי של הכנסת כמחוקקת וכמפקחת על פעולות הממשלה. העוצמה של השלטון המרכזי גם נובעת מאופייה האוניטרי (הלא-פדרלי) של המדינה, העדר של שלטון אזורי כלשהו והעדר אוטונומיה של השלטון המקומי. כך, למשל, המשטרה, החינוך, התחבורה הציבורית, ההסדרים בתחום הדת, חלוקת הקרקעות ואספקת המים והחשמל בישראל נקבעים ונשלטים ברמה הממשלתית הארצית.

- בעניין האפקטיבית להתמודד עם בעיות יסוד, רמת תפקוד נמוכה, הנובעת משורה של ליקויים וביניהם: ריכוזיות יתר סביב הרשות המבצעת, שחיקה מתמשכת במעמד השירות הציבורי ובתפיסתו כיעיל, שחיקה באמון הציבורי בשלטון ובשומרי הסף ומגמה של דה-לגיטימציה שלהם, רמה גבוהה של פוליטיזציה ולעיתים אף שחיתות שלטונית, הבאות על חשבון מקצוענות השירות הציבורי, והיחלשות אתוס הממלכתיות. כל זאת, במקביל לקיומה של תרבות ניהולית-פוליטית של אלתור, תרבות "סמוך" וחתירה הצלחות מיידיות ללא תכנון ארוך-טווח ומענה משולב לאתגרי שגרה וחירום.

02. מסגרת רעיונית כמענה לאתגר

צבר בעיות זה מזמין, לעמדת הקבוצה, התבוננות על הצורך במספר מענים לאתגר, בהם: הסדרת "כללי המשחק החוקתיים" ברמה מינימלית, כזו שתאפשר תפקוד רציף של הפוליטיקה בלי גלישה בלתי-פוסקת למחלוקות חוקתיות; הגברת כוחה של הכנסת, חיזוק האחריותיות של אנשי ציבור; מתן סמכויות רבות יותר לשלטון המקומי והדגשת הצורך בניהול ברמת הביניים בין השלטון המרכזי והמקומי וברמה הקהילתית; ייצוב המערכת הפוליטית באמצעות רפורמות בשיטת הבחירות והעברת חוקי יסוד חדשים; ושיפור מעמדו של המיעוט הערבי בישראל.

03. המלצות עיקריות

ההמלצה המרכזית, ברמה האופקית, היא הקמה של רובד אזורי בישראל. בתחום זה, נכון לעמדת הקבוצה לאמץ את ההמלצה: **להנהיג רפורמה מבנית שתכליתה מעבר למבנה שלטוני שיורכב משלושה רבדים: מרכזי, אזורי ומקומי, הכולל את הרובד הקהילתי, וקידום תהליכי ביזור וחלוקה מחודשת של תחומי האחריות, הסמכויות והמשאבים בין שלושת רבדי השלטון.**

הקבוצה ממליצה על הקמת צוות המשך לבחינת דרכים לליווי הרפורמה הממשלתית בנושא מעבר לאזוריות בישראל אשר יעסוק בנושאים המשיקים לכל יוזמה ממשלתית לקדם רובד אזורי, ובהם: קידום חקיקה המעבירה סמכויות שלטוניות וטיפול בסוגיות שאינן סוגיות יסוד לשלטון המקומי; יצירת רובד שלטוני אזורי אפקטיבי ויעיל המאגד סמכויות ברמה מקומית ומאציל סמכויות ומשאבים מהשלטון המרכזי לרמה האזורית; הגברת המעורבות של קהילות מקומיות מקצועיות וזהותיות בממשל ושיתופיות ממשלית ברמה קהילתית, יצירת מסגרות לקידום הבנות בין מגזרים כלכליים וחברתיים, קידום יוזמות לדמוקרטיה ישירה, מחשבה על מודלים ניסויים ודיפרנציאליים של ביזוריות תוך בחינת ההשלכות שלהם על שיקולים של צדק חלוקתי.

חיזוק המקצועיות בשירות הציבורי

- כינון "חוק יסוד: שירות המדינה".
- חיזוק ההון אנושי בשירות המדינה על מנת לקדם יציבות והמשכיות, חדשנות ויצירת מרחב טעות, שיפור יכולת תכנון ארוך טווח, עידוד מודלים של מצוינות ומנהיגות בשירות המדינה, שיפור הממשק ושיתוף הפעולה בין החברה האזרחית במובנה הרחב (מגזר שלישי, מגזר עסקי, וחברה אזרחית דמוקרטית) לבין הממשל המרכזי והמקומי.
- בהכרה בבכירותו של הדרג הנבחר ובתפקידו לקבל החלטות על פי תפיסותיו ומדיניותו.

קידום תפיסות של ממלכתיות ואחריותיות

עידוד שיח ציבורי המעריך, לצד כישלונות והישגים, איכות של תהליכי עבודה, מחויבות למנהיגות מוכוונת שינוי, חיזוק גופים פורמליים ובלתי פורמליים (עיתונות חוקרת) הנאבקים בשחיתות ובמופעים אחרים של עבריינות ומנהל לא תקין, הטמעת נורמות של שקיפות, דיווחיות, טוהר מידות ואכיפה אחידה, חיזוק האחריותיות של גופי האכיפה, עיגון בחקיקה של כללי השעיה מתפקיד של פוליטיקאים המתמודדים עם כתבי אישום חמורים, חינוך והסברה לממלכתיות ואחריותיות.

קידום השוויון

התמודדות עם אפליה ואי שוויון בתחומי כלכלה וחברה, הצבת סדר יום חברתי-כלכלי הנותן מענה גם לבעיות דמוקרטיות, כמו אלה הנובעות מאי שוויון מגדרי ושילוב מצומצם, לרבות קידום אוכלוסיות הסובלות מתת-ייצוג בדרגים השונים של השירות הציבורי ומאבק בעוני. יש להעלות על סדר היום הציבורי הנהגת מדיניות רחבה יותר של העדפה מתקנת מהקיימת כיום.

קידום השותפות עם המיעוט הערבי

- שיפור לימודי שפה (ערבית ועברית).
- מאבק בפשיעה ובאלימות בחברה הערבית.
- קריאה למפלגות יהודיות לשתף מועמדים ערבים ברשימותיהם ולשתף פעולה עם מפלגות ערביות וקריאה למפלגות ערביות לפעול לקבלתן כשותפות או כתומכות בממשלה.

עיגון הסדרי מפתח וערכי ליבה בחוקי יסוד

- כינון חוק יסוד: חקיקה והסדרת יחסי הגומלין בין שלושת רשויות השלטון.
- התמודדות עם הקושי המשמעותי שנוצר כתוצאה מהשילוב בין העדר הוראה חוקתית מפורשת בנושא שוויון לבין חוק הלאום המדגיש את אופייה היהודי הבלעדי של המדינה. כדי לפתור בעיה זו, הקבוצה ממליצה על עיגון חוקתי מפורש של הזכות לשוויון וממליצה לשקול לבצע התאמות נוספות בחוק הלאום.

רפורמה פוליטית

יש לקדם רפורמה פוליטית שתכליתה יצירת מפלגות יציבות יותר המתאפיינות ברמה גבוהה יותר של אחריותיות דמוקרטית ופוליטית. לשם כך, רצוי להקים צוות המשך כדי לבחון מודלים ספציפיים לפיתוח רכיב של בחירות אזוריות והצבעה באמצעות פתק פתוח בבחירות (כלומר, סימון מספר מועמדים מועדפים ברשימת המפלגה שלה מצביעים לכנסת), שינוי כללי מימון המפלגות, עידוד דמוקרטיה פנימית ופלורליזם במפלגות, חיזוק מעמד הכנסת ועיבוי כלי הפיקוח של האופוזיציה.

חלק ד': ניצול הזדמנויות

מובילי הקבוצה:
ד"ר שמוליק אבן, חי ברדה, ד"ר תומר פדלון, פרופ' גבי הורנצ'יק, ד"ר גלי סמבירא

פרק זה נועד למפות תחומים שבהם קיימים אתגרים אסטרטגיים והזדמנויות חשובות, גם על רקע משבר הקורונה המשולב, שעשויים לתרום להעצמת מצבה החברתי, הכלכלי, הפוליטי והמדיני של מדינת ישראל. זאת, למען יצירת עתיד משותף טוב יותר לכלל הקבוצות החברתיות בישראל.

הדגש במצע זה הוא על המרחב הפנים ישראלי. נוסף לכך, הצענו כאן גם התייחסות לתחום המדיני-אסטרטגי המשפיע גם הוא ובמאוד על המצב הפנימי.

להלן הגדרות של שני מושגים בהם נשתמש באופן שגור במצע זה:

א. הזדמנות: מצב בו נוצרת אפשרות, שעשויה להיות מוגבלת בזמן, כדי להשיג יעד לאומי בתנאים שאולי לא יהיו שרירים בעתיד. הזדמנות עשויה להיווצר כתוצאה מנסיבות פוליטיות, חברתיות, כלכליות וטכנולוגיות או מהשילוב ביניהן. הזדמנויות עשויות לאפשר להפחית סיכונים או לצמצם חולשות או להגביר חוזקות ותוך ניצול יתרונות יחסיים. הזדמנויות אינן מתממשות מאליהן. על מנת למצות אותן נדרשים מודעות, חשיבה, תכנון, השקעת משאבים ונחישות. הזדמנויות עלולות גם להתפוגג.

ב. משבר: נתפס כמצב שעשוי לתרום להיווצרות תנאים מחוללי הזדמנויות. משבר עשוי להתפתח לכיוון חיובי או שלילי ולהוביל לתהליך עמוק לחשיבה מחודשת, להפקת לקחים מערכתיים ולנכונות להשקעה ציבורית עד כדי נכונות לבנות מערכים בסיסיים במחודש.

מיפוי הזדמנויות

בחלק הבא יוצגו שבע הזדמנויות חשובות בתחומים בהם קיימים אתגרים אסטרטגיים. בכל סעיף נציג את ההזדמנות, מה ניתן לעשות כדי לממשה ומהי התועלת הצפויה ממימוש ההזדמנות.

01. <u>מינוף היציאה ממשבר הקורונה לצמיחה משקית וחברתית</u>

הצלחת מבצע החיסונים מקנה לישראל נקודות יתרון להיחלצות מהירה מהמשבר הבריאותי ובעקבותיו מהמשבר הכלכלי. משבר הקורונה האיץ בהיקף נרחב תהליכים טכנולוגיים ואת יישומם במשק, ואף גרם לשינויים בשוק העבודה שניתן לנצלם לשם התייעלות.

המלצות

- על הממשלה להמשיך לנקוט במדיניות מרחיבה, גם על חשבון המשך הגדלת החוב הלאומי, כדי להאיץ את שלב היציאה מהמשבר ולבנותו על פי תכנית דיפרנציאלית רב-שלבית.

- יש לגבש תכנית מיוחדת ליציאה מהירה מהמשבר, הכוללת תוספת משאבים להאצת הצמיחה, ליווי עסקים (במיוחד עסקים קטנים) באמצעות תמריצים שונים ושירותי ייעוץ, סיוע לעסקים בקליטת עובדים, המרצת עובדים להגיע למקומות עבודה, ביצוע הכשרות מותאמות לעובדים בהיקף נרחב, עידוד הייצוא (נוכח היות השוק המקומי מוגבל), הגדלת שיעור המועסקים והמגוון האנושי בהיי-טק, הקדמת פרויקטים תשתיתיים שיתרמו להעלאת פריון העבודה ולצמיחה ובפרט פרויקטים עתירי עבודה. כמו כן, חשוב לוודא שהצמיחה הצפויה תחול גם ובעיקר על אוכלוסייה ואזורים שסבלו מפערים גדולים לפני משבר הקורונה.

- יש לפעול להאצת הדיגיטציה כמכפיל כוח להתפתחות המשק והחברה במגוון תחומים: ניתן עתה לנצל את התאוצה הקיימת בתחום פיתוח ויישום טכנולוגיות המידע בכלל והודות למשבר הקורונה בפרט. משבר הקורונה הביא להתנסות רחבת היקף של קבוצות אוכלוסיות רבות בשימוש בדיגיטל שניתן לנצלה.

<u>ההמלצות בתחום זה כוללות:</u>

- גיבוש תכנית להגברת המעורבות הממשלתית בדיגיטציה, הפחתת מיסוי על תקשוב, תמיכה במו"פ, האצת פריסת תשתיות תקשוב, הכשרות מטעם הממשלה לקהלי יעד שונים.

- על הממשלה ליצור תנאים לפיתוח ולשימוש נרחב בממד הדיגיטלי, כמו האצת הנחת קווי תקשורת אופטיים, סבסוד הדרכה לעסקים קטנים, מימוש מחשב לכל ילד, שיפור האוריינות הדיגיטלית באמצעות מערכת החינוך ובחינוך הבלתי פורמאלי ומתן עדיפות לפריפריה החברתית.

- יש לזכור שהגדלת התלות המדינתית בממד הדיגיטלי מחייבת האצה והקפדה גם בתחום הגנת הסייבר.

יישום ההמלצות לעיל יבטיחו בטווח הקצר (עד סוף 2022) התאוששות מהירה ורחבה מהמשבר הכלכלי ובעיקר יסייעו לצמצם את היקף האבטלה. יישום ההמלצות בטווח הבינוני והארוך יסייע להתאים את שוק העבודה הישראלי לצורכי העתיד תוך גידול בתוצר לאורך זמן וצמצום ממשי של הפערים הסוציו-אקונומיים בין קבוצות חברתיות.

יש להדגיש כי פיגור בדיגיטציה לכלל האוכלוסייה וענפי המשק עלול לגרום להחמצת הזדמנות ולפערים שיהיה קשה לסגור בעתיד. התועלת ביישום המלצות אלו תתבטא בשיפור יכולות עבודה ולמידה, בנגישות לשירותי ממשל, בביצוע עסקאות, בשירותי רפואה ובתחומים רבים אחרים. ככל שתורחב הדיגיטציה יותר עובדים יוכלו לעבוד יותר זמן מביתם המרוחק פיזית מהמשרד. האצת הדיגיטציה והעבודה מרחוק תאפשר להקל על עומס התנועה בכבישי ישראל, המהווה אחד מהבלמים העיקריים על הצמיחה בישראל (הפרויקטים התחבורתיים והתשתיתיים המתוכננים לא יוכלו להעניק פתרון לעומסים). עבודה מרחוק בתחומים רלוונטיים תועיל במיוחד לאוכלוסיות מסורתיות להן יש חסמים חברתיים לצאת לעבודה מחוץ לבית, כמו עבודה של נשים עם גברים וקשיי תחבורה.

02. הגברת השתתפות הציבור החרדי והערבי בחברה ובמשק הישראלי

משבר הקורונה יצר הזדמנות להגביר את האחריות המשותפת בין החברה החרדית והערבית לכלל החברה בישראל, בעיקר משום שהוא חשף את התלות המשמעותית בין החברות השונות. פערי תפיסות בין אוכלוסיות מחייבים התייחסות מיוחדת ורגישה, הידברות ישירה עם המנהיגות הדתית ואיתור פתרונות מגשרים. שימור המצב התעסוקתי הנוכחי ייצור בישראל בעיה חמורה מאוד בעתיד, בדמות פגיעה בתוצר הלאומי והגדלת התלות הכלכלית בציבור העובד.

המלצות

בראש ובראשונה חשוב להגיע להבנות עם ההנהגה הדתית באשר להגברת המחויבות ההדדית. במסגרת זו יש להתמקד בנושא הרחבת השתתפות החברה החרדית והערבית בכוח העבודה והעלאת פריון העבודה, בעיקר באמצעות מינוף הדיגיטציה והעבודה מהבית. בין הצעדים שצריך שינקטו, מתן תמריצים ללימודי מקצועות ליבה, השקעה במסגרות תעסוקה התואמות את הצרכים בקרב כל קבוצה והפחתת תמריצים שליליים שמעכבים יציאה לעבודה. בעניין זה יש לאזן בין הצרכים התרבותיים והערכיים הייחודיים של החרדים לבין ערכים חברתיים, ולו כהוראת שעה.

התועלת ביישום המלצות אלו תכלול עלייה ברמת ההכנסה של החברה הערבית והחרדית, צמצום העברות חד-צדדיות מתקציב הממשלה, גידול התוצר הישראלי, שיפור תדמית בעיני שאר החברה בישראל. נוסף לכך, התועלת הצפויה היא גידול בתוצר, ירידה באבטלה, הגדלת הכנסות המדינה, שיפור המצב הכלכלי של מעמד הביניים והעשירונים הנמוכים, צמצום מסוים של הפערים בין עשירים לעניים, הפחתת תשלומי העברה וצמצום העוני.

03. צמצום שסעי העומק בחברה הישראלית באמצעות שותפות חברתית

ישראל נמצאת עתה בנקודת שפל בתחום החברתי והפוליטי שאף יצרה זעזוע תודעתי נרחב. המשבר הוכיח את התלות ההדדית של אזרחי ישראל זה בזה. נקודת מוצא זו וההכרה הרחבה בצורך דחוף בשינוי עשויים להוות הזדמנות ליציאה לדרך חדשה לשם בנייה מחודשת של סולידריות וערבות הדדית בחברה הישראלית.

המלצות

- לצורך חיזוק הסולידריות החברתית נדרש מהלך לאומי אסטרטגי בהשתתפות מנהיגים מקהילות שונות (צוות "פיוס הלאומי"). עבודת הצוות תהיה מבוססת על הידברות, אחריות הדדית והכרה במאפיינים ובצרכים הייחודיים של כל אחת מהקבוצות. מטרת הצוות, שצריך להתבסס על הכרה בחסמים הקיימים בחברה הישראלית צריכה להיות קידום פיוס ועיצוב שותפויות חברתיות חדשות, גיבוש הסכמות והבנות לגבי דפוסי החיים ביחד ואלה שבין הקבוצות השונות. יידרש גיבוש של תשתית של הסכמות כיצד על החברה הישראלית להתנהל בהינתן מחלוקות עקרוניות בשאלות ערכיות והכרה בלגיטימיות של התפיסות הערכיות השונות, יהיה צורך לגבש תכנית לאומית לשירות חברתי-קהילתי-אזרחי שוויוני, שתהיה מותאמת לכל קהילה ושעיקר יישומה בתוך הקהילות השונות. נושאים של סובלנות, הידברות, הסכמה וסולידיות יקבלו דגש במערכת החינוך מהגיל הצעיר.

- כל אלה, תוך דגש על הפריפריה החברתית והגיאוגרפית: חיזוק כלכלי באמצעות תמריצים לעסקים והעלאת רמת החינוך. למשל, לשפר באופן ניכר את החינוך בפריפריה באמצעות תגמול מורות.ים מן החוץ ומורים וכאלה שהם בני המקום. יש להשקיע בכוחות המקומיים ולהעביר סמכויות ומשאבים לרמה המקומית והקהילתית, לעודד יוזמות כלכליות ומרכזי תעסוקה מקומיים של תעשיית ההיי-טק. לקיים דיגיטציה מואצת לצמצום הפער בנגישות למידע בין ה"מרכז" לפריפריה. חשוב לבנות ולחזק עוד מרכזים מטרופוליניים, בירושלים, בבאר שבע, ובמפרץ חיפה ולהעביר לשם מוסדות שלטון, כלכלה ותעשייה מ"מדינת תל אביב".

04. שיפור מערכתי ביחסים בין יהודים לערבים

הסכסוך הישראלי- פלסטיני ממשיך להקרין על היחסים המורכבים בין יהודים לערבים בישראל. לאחר שנים של התקדמות לקראת שילוב כלכלי, חברתי ואף פוליטי, פרץ משבר אקוטי בחודש מאי האחרון. שחשף את היסודות הבעייתיים ביחסים בין הקבוצות ואף עשוי לגרום לנסיגה ממגמת ההשתלבות של החברה הערבית במדינה, החיונית לשני הצדדים ולמדינה כולה. רצונם של מרבית האזרחים הערבים בהמשך מגמת ההשתלבות החברתית והכלכלית וכן הצטרפות רע"מ לקואליציה הממשלתית, לראשונה מאז הקמת המדינה, לצד הלגיטימציה הגוברת של הקול הערבי בפוליטיקה הישראלית, כל אלה יוצרים סיכוי לשיקום היחסים, למרות הרגישות הרבה והחסמים הלאומיים, הזהותיים וההיסטוריים הקשיים.

המלצות

- על ממשלת ישראל למקד מאמץ לאומי כדי לסגור את הפערים בין יהודים לערבים. במסגרת זו חיוני לקדם וליישם את תכנית החומש השנייה (923) לחברה הערבית, על פי הצרכים בשטח והלקחים מיישום התוכנית הראשונה. למאמץ חשוב זה יש להוסיף שני מהלכים אסטרטגיים, המחייבים חשיבה רגישות ונחישות:

א. התמודדות רב-ממדית עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, גם באמצעות אכיפה חכמה ושוויונית וגם באמצעות "טיפול שורש" מבני וחברתי בגורמי היסוד הסוציו-אקונומיים של התופעה החמורה.

ב. מציאת פתרונות לאתגר בנושאי תכנון ובנייה בחברה הערבית ובעיקר בקרב הבדווים בנגב. הזירה הפוליטית החדשה מאפשרת התקדמות בנושאים אלה תוך מעורבות של נציגים מהחברה הערבית. חידוש התהליך המדיני עם הרשות הפלסטינית וקידום סוגיות הקשורות למצב ברצועת עזה יכול לעודד מגמה חיונית זו.

מימוש ההזדמנויות הללו יתרום ערכית ומעשית ליציבות חברתית ולחיזוק הסולידריות החברתית. נוסף לכך, התועלת הצפויה בהתמודדות מצליחה עם הפשיעה בחברה הערבית היא ביטחון לאזרחים הערביים ובלימת זליגת הפשיעה במגזר הערבי לכלל המדינה.

05. בניית יכולות לאומיות להתמודד בהצלחה עם אסונות המוניים

משבר הקורונה מהווה הזדמנות להפקת לקחים מערכתיים ולאפשרות לרתום משאבים להיערכות של ישראל לאסונות מהטבע ולאלה הנגרמים על ידי אדם וכן להתמודדות עם תופעת שינויי האקלים.

המלצות

רפורמה מקיפה בטיפול המדינתי בנושא ניהול משברים ואסונות המוניים בתווך האזרחי, על בסיס לקחים שחיוני שיופקו בעקבות המשבר. במסגרת זו יש לבנות גם את יכולות מערכת הביטחון ומשטרת ישראל, לסייע במתן מענה לצרכי המדינה במשבר ולקבוע מראש את גבולות מעורבות הצבא.

התועלת היא בניית מערכת שתוכל להתמודד עם אסונות המוניים ולשפר את מוכנות המדינה להתמודד עם אסונות טבע כולל עם שינויי האקלים.

06. שדרוג מערכות שירות לאומיות חיוניות – מערכת הבריאות, החינוך והאכיפה

חלקים מסוימים במגזר הציבורי הצטיינו במהלך משבר הקורונה, אבל המשבר מהווה הזדמנות לבחון מחדש את יעילותו וחיוניות מרכיבים שונים בו, היכן ניתן לקצץ והיכן לתגבר משאבים, איך להתייעל וכיצד להפיק יותר באמצעות תקציב המדינה. מערכת החינוך, שנדרשה לממש שינוי תפעולי קיצוני בתנאים קשים ומערכת הבריאות שספיקת האשפוז שלה הועמדה בספק אותגרו מאוד בתקופה זו. כמו כן, המערכת הדיגיטלית נמצאה במשבר הקורונה כאמצעי יעיל לשיפור איכות השירות כך שזו הזדמנות להאיץ את הדיגיטציה בשירות הציבורי.

המלצות

ייעול ופיתוח המגזר הציבורי באמצעות מימוש תכנית התייעלות, ובתיאום עם ההסתדרות, כדי להגדיל את הפריון לעובד. האצת הדיגיטציה של הסקטור, הפחתת הפוליטיזציה, הגדלת הגמישות הניהולית ויישום תפיסות ניהוליות מתקדמות. במסגרת זו יש לקבוע מדדים ליעילות של גורמי המגזר הציבורי ולחייב כל משרד להכין תוכניות שנתיות ורב-שנתיות ואף לגבש דרך לבקר את התקדמות התוכנית מדי שנה. למבקר המדינה ולמבקרי המשרדים השונים יש תפקיד חשוב בתחום זה.

התועלת הצפויה היא התאוששות כלכלית מהירה יותר, גידול בשירותי ממשלה, חיסכון כספי, עלייה באמון הציבור בסקטור הציבורי.

07. קידום וייצוב המערכת החיצונית בתחום המדיני – אסטרטגי

ההתפתחויות במרחב הגאו-אסטרטגי יכולות להעצים את היכולת והנכונות הישראלית להתמודד בהצלחה עם האתגרים הפנימיים עליהם הצבענו. במסגרת זו אנו ממליצים לחדש המשא ומתן עם הפלסטינים. התנאים האזוריים והבינלאומיים, לרבות עליית ממשל ביידן בארה"ב, והצורך הישראלי ביציבות ביטחונית, עשויים ליצור הזדמנות לחידוש המשא ומתן המדיני עם הפלסטינים.

לצד זאת, אנו ממליצים לפעול כדי להרחיב את הנורמליזציה עם העולם הערבי. זאת, נוכח הסכמי אברהם המעידים על צמצום כוח המנע הפלסטיני ועל הזדמנות להרחיב ולהעמיק את היחסים עם מדינות ערב.

המלצות

- על ישראל לפעול מול ממשל ביידן כדי לעצב תפיסה מוסכמת לפתרון הסכסוך עם הפלסטינים ולהתקדמות לעבר פתרון. הסכם קבע עם הפלסטינים עשוי לסיים את הסכסוך הממושך, לקבוע את גבולות הקבע של ישראל ולייצר סביבה אסטרטגית משופרת מאוד לישראל שתוביל לעבר אפשרויות רבות לצמיחה כלכלית וחברתית. על אף שקיים קושי לקדם את המשא ומתן על הסדר קבע מול הפלסטינים על ישראל לחתור לכך הן מסיבות עומק והן לצורך דימויה העצמי והחיצוני.
- לנצל את המומנטום ולנרמל קשרים עם מדינות ערביות נוספות, לרבות ריכוז מאמץ כדי לחמם את השלום עם מצרים וירדן שמאופיין כשלום בין משטרים ולא בין עמים.

התועלת הצפויה היא תרומה רבה לביטחון ולמשק של החברה הישראלית והפלסטינית. תועלת נוספת נוגעת לקידום שילובה של ישראל במרקם המזרח תיכוני. נרמול היחסים של ישראל עם מדינות שכנות במזרח התיכון והכרה בה יוציאו את ישראל מבידודה באזור ויפתחו בפניה אפשרויות מדיניות, כלכליות, חברתיות וביטחוניות.

סיכום

משבר הקורונה הוא הזדמנות יוצאת דופן לשנות את פניה של מדינת ישראל לחיוב באמצעות העצמת חוזקות, הפחתת חולשות, צמצום סיכונים וניצול הזדמנויות במגוון רחב של תחומים המשפיעים זה על זה. כל אלה יבטיחו לשמדינת ישראל תהא מקום שטוב לחיות בו בעבור כל אזרחיה.

הרעיון המרכזי של צוות החשיבה החברתית לקידום החוסן הלאומי של מדינת ישראל:

01. הגדרת הסולידריות כיעד לאומי, תוך הכרה רב-קהילתית ובצורך לחזק את המרכיב הקהילתי.

02. עיגון עיקרון השוויון והסדרי מפתח שלטוניים בחקיקה.

03. פעולה מקיפה לצמצום השסעים בחברה באמצעות תכניות דיפרנציאליות והתייחסות ממוקדת לצמצום פערים סוציו-אקונומיים ולאפליה מבנית.

04. מתן עדיפות לחיזוק הקשרים והשותפות בין יהודים לערבים ולמיגור האלימות והפשיעה בחברה הערבית.

05. קידום רפורמה ממשלית–מבנית לביזור מרכיבים מהכוח השלטוני לרמה המקומית.

06. הסדרת מערכת היחסים בין הרשות המחוקקת, השופטת והמבצעת בחקיקה.

07. חיזוק המקצועיות, השקיפות והאתיקה בשירות הציבורי.

08. שידרוג מערכות שירות לאומיות חיוניות, תוך מתן עדיפות לחינוך, לבריאות ולאכיפת החוק.

09. בניית יכולות לאומיות אינטגרטיביות להתמודדות מוצלחת עם אסונות המוניים.

10. מיצוי ההזדמנויות שנוצרו במשבר הקורונה ורתימתן לתהליך הצמיחה הצפי בעקבותיו.

עיסוק ממוקד בכל אלה ובחיבורים ביניהם יחזק את החוסן הלאומי של מדינת ישראל. ניתן להגיע להסכמה רחבה על כך. הדבר אפשרי גם בהינתן מחלוקות עמוקות בין הקבוצות השונות בישראל.

יוזמות אברהם (ע"ר)
مبادرات ابراهيم
ABRAHAM INITIATIVES

INSS
המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

המכון הישראלי לדמוקרטיה

SHALOM HARTMAN INSTITUTE
מכון שלום הרטמן

שחרית
سحرية
Shaharit
יוצרים מחנה משותף

מרכז מנומדין למשפט יהודי ודמוקרטי
مركز منومادين للقضاء اليهودي والديمقراطي
Menomadin Center for Jewish & Democratic Law
הפקולטה למשפטים
אוניברסיטת בר-אילן

המכון הישראלי לדמוקרטיה ע"ש שלום הרטמן (ע"ר) הפקולטה למדעי המדינה ע"ש רשלה וסיגל מרדן אוניברסיטת תל אביב

הקונגרס הישראלי
THE ISRAELI CONGRESS
الكونجرس الإسرائيلي